

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Katedra psychologie a patopsychologie

Bakalářská práce

Aneta Doležalová

Symbyly žlvota a smrti v dětské kresbě

Olomouc 2019

vedoucí práce: doc. PhDr. Irena Plevová, Ph.D.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a použila jsem jen uvedených pramenů a literatury.

V Nížkově dne 29. 11. 2019

.....

Podpis

Poděkování

Děkuji doc. PhDr. Ireně Plevové, PhD., za odborné vedení mé práce, podnětné připomínky a cenné rady v průběhu zpracování tématu.

Obsah

Úvod	5
1 Pojetí života	6
1.1 Chápání smyslu života u dětí předškolního věku	6
2 Pojetí smrti	8
2.1 Chápání pojmu smrt.....	8
2.1.1 Vliv zkušeností na chápání smrti	9
2.1.2 Vliv vzdělávání, kultury a náboženství na vývoj konceptu smrti	10
2.1.3 Historie konceptu smrti u dětí – vývojová období.....	10
2.2 Doporučení pro rodiče a pedagogy v mateřské škole	11
3 Vývoj dítěte předškolního věku.....	13
3.1 Tělesný a pohybový vývoj	13
3.2 Vývoj poznávacích procesů	14
3.3 Emoční a sociální vývoj.....	15
4 Výtvarný projev dětí	17
4.1 Vývoj dětské kresby.....	18
4.2 Častá témata dětské kresby	19
5 Praktická část.....	21
5.1 Cíl.....	21
5.2 Metody výzkumu	21
5.2.1 Etika výzkumu	23
5.2.2 Zkoumaný soubor.....	24
6 Výsledky a interpretace dat.....	24
7 Analýza dat.....	49
8 Diskuze.....	66
Závěr	69
Seznam použité literatury	70
Seznam elektronických zdrojů	71
Seznam tabulek	72
Seznam příloh	73
Přílohy	74

Úvod

„Jedinou jistotou života je naše smrt.“

Každý člověk jednoho dne zemře. Život a smrt jsou dvě strany téže mince. Smrt je jistě téma, které člověka doprovází celý jeho život, avšak není aktuální jen pro starší jedince. Na smrt lze narazit kdykoliv během života. I přes tento fakt a i přes to, že žijeme ve vysoce kulturně, technicky i ekonomickém světě, se tématu smrti vyhýbáme. O smrti nehovoříme, tématům s ní spojeným se vyhýbáme až do doby, kdy se nás osobně dotkne (Žaloudíková, 2015).

Cílem mé bakalářské práce je charakterizovat dítě předškolního věku, dětskou kresbu, pojetí života a smrti. Podle kreseb života a smrti vypracovat kresebné kazuistiky a následně zhodnotit a porovnat podle věkových kategorií představy života a smrti.

Bakalářská práce obsahuje dvě části – teoretickou a praktickou. Teoretická část je rozdělena do čtyř kapitol. V první kapitole se zabývám pojetím života a chápáním smyslu života.

Druhá kapitola obsahuje pojetí smrti, chápání pojmu smrti z různých pohledů – vliv zkušeností na chápání pojmu smrti, vliv vzdělávání, kultury a náboženství na vývoj konceptu smrti, historie konceptu smrti u dětí a vývojová období. Uvádím tu také doporučení pro rodiče a pedagogy v mateřské škole.

Ve třetí kapitole se zabývám charakteristikou dítěte předškolního věku, jeho tělesného a pohybového, emočního a sociálního vývoje a rozvojem poznávacích procesů.

Čtvrtá kapitola je věnována dětské kresbě. Popisuji v ní stadia vývoje dětské kresby z pohledu několika autorů a nejčastější témata, která se v kresbě dětí objevují.

Praktická část bakalářské práce obsahuje kresby dětí. Ke každé kresbě je zpracována kresebná kazuistika. Následně je kresba ohodnocena podle návodu kategoriálního systému Bonotiové.

1 Pojetí života

Téma smysl života je otázkou, která se zcela specificky dotýká člověka a jeho existence. Jedná se o výraz toho nejlidštějšího, co vlastně v bytí člověka (individu) existuje. Zajímavostí je, že po smyslu života, se člověk neptá, ale přímo odpovídá, a to prostřednictvím toho, jak za svůj konkrétní život přebírá nebo nepřebírá odpovědnost. Od ostatních živočichů nejedná člověk výhradně instinktivně, neboť nedisponuje jen instinkty a pohnutkami, které by mu „říkaly“ co je vhodné nebo nevhodné dělat (Frankl, 1994).

Otázky, které se týkají smyslu a pojetí života mohou být chápány a míněny poměrně variabilně, neboť také disponují různým cílem a záměrem (Křivohlavý, 2013). Křivohlavý dodává, že: „*člověk si je neklade sám, ale pokládá mu je přímo život*“ (Křivohlavý, 2013, s. 42). Konkrétní otázkou po smyslu a pojetí života se zabývají lidé, dá se říci, ve všech vývojových obdobích, neboť musejí svůj život nějakým způsobem formovat a být s ním v souladu. Případná ztráta smyslu života je vždy doprovázena existenciální úzkostí a zoufalstvím (Frankl, 1994).

U člověka je možné diferencovat jeho tři elementární zkušenosti, a to zkušenost, že se může zcela svobodně rozhodovat mezi nabízenými možnostmi. Dále zkušenost, že není jedno, co zvolí, svým rozhodnutím také rozhoduje o hodnotách a prioritách. A poslední je zkušenost, že veškeré životní situace jsou poměrně nestálé, a neustále se proměňují (Křivohlavý, 2013).

1.1 Chápání smyslu života u dětí předškolního věku

V rovině chápání a pojmání smyslu života u dítěte předškolního věku je jistě zásadním mezníkem rozvoj tzv. teorie mysli, tj. způsob, jak dítě rozumí a chápe subjektivitu a individuální prožitky druhých lidí (Langmeier, Krejčířová, 2006). Langmeier a Krejčířová prezentují, že: „*teorie mysli je pojímána jako ucelený laický soubor znalostí o psychice člověka, které nám všem umožňují porozumět sociálnímu dění a předvídat reakce druhých lidí*“ (Langmeier, Krejčířová, 2006, s. 97).

Předškolní děti svůj smysl života vyjadřují a prezentují především v kresbě, v pohádkách a ve hře. Jedná se o tři elementární činnosti, které mají na rozvoj osobnosti dítěte a charakteru jeho osobnosti významný vliv. Často předškoláci prezentují svůj smysl života, protože to ještě jinak nedokáží, podle pohádek nebo fantazijních příběhů, které slyší. Vzhledem k vysokému vlivu magičnosti v tomto vývojovém období, odpovídají pohádky

a příběhy typickému, a především charakteristickému způsobu uvažování a prožívání. Smysl života u předškolních dětí je, obdobně jako v pohádce zjednodušen a je řízen danými a zcela jednoznačnými pravidly, kdy vítězí dobro a zlo je poraženo. Důležitá je také hra, v rámci které si dítě nacvičuje a procvičuje budoucí sociální role, což mu dává jakýsi pocit stability a orientace v životě (Vágnerová, 2005).

Dá se předpokládat, že smysl života je u předškolních dětí poměrně výrazně navázán na aktuální situaci, kterou dítě prožívá, tedy není příliš zaměřen do budoucna, ale ani do minulosti, neboť dítě žije „ted' a tady“. Smyslem jeho života se stává jeho nejbližší, jeho rodina, tedy přímo vztahy a interakce mezi ním a jeho nejbližšími. Dítě se pojímá a hodnotí tak, jak na něho pohlízejí druzí, kteří jsou pro něj nejdůležitějšími osobami, tj. matka, otec a sourozenci (Langmeier, Krejčířová, 2006). Pro děti tohoto věku je typický tzv. nereálný optimismus, který slouží jako zdroj osobní rovnováhy, ale také jistoty. Také nekritičnost a přehnaný důraz na sebe sama jsou zcela typickým projevem ještě nedostatečně zralé dětské identity. Smysl života může být realizován například prostřednictvím myšlenek na to, „kým v budoucnu budu“, „kým se stanu“ nebo „co dokáži“ (Vágnerová, 2005).

2 Pojetí smrti

Dítě je bytostí, která přichází do blízkého kontaktu s nejrůznějšími situacemi, a to také různě náročnými, již od poměrně útlého věku. Skutečností je však to, že náročné situace dítě budou provázet po celý jeho život. Mnoho rodičů a blízkých dítěte má tendenci dítě před náročnými situacemi, kterými je například smrt, chránit, tudíž je jim nevystavovat. Otázkou, ale zůstává, co je a co není, pro vývoj dítěte a jeho osobnosti, žádoucí a vhodné (Říčan, 2004).

2.1 Chápání pojmu smrt

Při procesu zkoumání pojetí a chápání pojmu „smrti“ u dítěte je nutné uvést, že zde má výrazný vliv jak aktuální kognitivní vývoj dítěte, tak i vliv sociálního prostředí, kde dítě žije. Toto vše jsou aspekty, jež mají zásadní roli při zkoumání toho, jak předškolní dítě smrt a její konečnost vnímá (Colorosová, 2008).

Samotný termín „smrt“ je pro dítě poměrně náročný, problematický a svízelný, což se týká jeho vnímání a chápání. Důvodem je skutečnost, že je také poměrně obtížné tento pojem nějak jednoduše a jednoznačně dítěti, a to předškolního věku, vysvětlit nebo přiblížit (Goldman, 2015). Vůbec nejjednodušším aspektem konceptu smrti je pro dítě to, že se jedná o konečnost života. Poměrně zajímavé diferenciaci se objevují v názorech a postojích dětí, které žijí v prostředí, kde se objevuje nějaká souvislost s válkou, s ohrožením života dítěte nebo jeho blízkých osob, s terorismem apod. Jistě odlišný pohled na koncept smrti budou vykazovat děti, které žijí v pokoji a míru, proto je pohled na koncept smrti poměrně individuální, a především aktuálně formovaný dle situací, kde dítě žije (Žaloudíková, 2015).

Jak uvádí Říčan, tak nelze smrt omezit pouze na holý biologický fakt, kterým je, že organismus umírá, a tím ukončuje svou životní dráhu (Říčan, 2004). Téma smrti a jeho pojímání a chápání dětmi je z důvodu výrazné tabuizace, odsouváno co nejhlouběji, aby o něm nemuselo být hovořeno. Smrt pomalu, ale jistě ztrácí svou přirozenost, tudíž se stává problematickým a „obtížně řešitelným“ tématem. Smrt se tak stává pro dítě nepochopitelným fenoménem, které v něm vyvolává, a to zcela adekvátně, obavy, úzkost a strach, přitom se jedná o přirozenou součást každého lidského bytí (Goldman, 2015).

Častou představou o zemřelém, a to jak u dětí, tak i dospělých je skutečnost, že zemřelý dále žije v nebi a shlíží „dolu“ na své blízké. Ovšem zde je nutné se zaměřit na to, zda se jedná o dostatečně vyspělý koncept smrti. Další možností, jak mohou děti chápat další

život zemřelého je, že žije mimo fyzickou schránku nebo jako proces reinkarnace, život v nebi bez jakékoliv fyzické schránky apod. (Žaloudíková, 2015).

2.1.1 Vliv zkušeností na chápání smrti

Mnohá zrealizovaná výzkumná šetření deklarují a potvrzují, že vlastní subjektivní zkušenost dítěte umožňuje urychlovat vznik a formování vyspělejšího konceptu smrti (Goldman, 2015). Například předškolní děti, které mají vlastní zkušenost se smrtí u svých nejbližších, tj. účastnily se pohřbu aj., disponují mnohem rozvinutějším a vyspělejším pojetím a chápáním smrti nežli děti, které tuto zkušenost nemají. Ovšem u dětí vyššího věku již takováto zkušenost nemá jakýkoliv význam a přínos na případný rozvoj konceptu smrti. Důvodem uvedeného je skutečnost, že koncept smrti byl již vytvořen a rozvinut v ranějším věku. Platí tedy, a to zcela jednoznačně, že u dětí, jenž disponují osobní zkušeností se smrtí, mají více racionální, a především naturalistické chápání a pojetí smrti, nežli děti bez této konkrétní zkušenosti (Žaloudíková, 2015).

Příkladem lze uvést, že izraelské děti, které se opakovaně a často setkávají se smrtí, s válečnými konflikty aj., mají mnohem více vyzrálejší a „zdravější“ koncept smrti. Smrt pro ně tedy není něčím vzdáleným a nereálným, spíše naopak. Jejich zkušenost se smrtí k nim přichází v mnoha rozmanitých podobách a formách (Hoskovcová, 2006).

Výhodou vytvoření si zralého konceptu smrti je skutečnost, že efektivní a adekvátní koncept smrti může dítěti výrazně zlehčit situaci, když přijde a zasáhne někoho, kdo je dítěti blízký. Chápání konceptu smrti je zásadní pro ty pracovníky, kteří pracují s krizovou intervencí a terapií u dětí, kterým někdo blízký zemřel.

Ovšem koncept smrti neznamena to, že má být dítě nepřiměřeně ochraňováno před realitou, tedy že mu bude zalháno o tom, že jeho blízký odjel, když zemřel, jak se to často děje. Nutné je také uvést, že i subjektivní zkušenost se smrtí může rozvoj konceptu smrti blokovat a výrazně zpomalovat, což se děje často v případech, že dítěti zemřel někdo, pro něho hodně blízký (např. rodiče) (Žaloudíková, 2015).

Ukazuje se tedy, že děti, které disponují vlastními zkušenostmi se smrtí, mají zcela odlišné chápání a pojetí smrti, nežli je tomu u jejich vrstevníků a kamarádů. Děti s vlastními zkušenostmi mají výrazně reálnější pohled na příčiny úmrtí, a tedy i na vlastní smrtelnost.

Také dokáží mnohem lépe a adekvátněji rozumět fyzické nevratnosti a ukončení tělesného fungování zemřelého organismu (Žaloudíková, 2015).

2.1.2 Vliv vzdělávání, kultury a náboženství na vývoj konceptu smrti

Jistě se ukazuje, že vzdělání, kultura a náboženství výraznou měrou ovlivňují a modifikují rozvoj konceptu smrti. Specifika kulturního a sociálního prostředí, kde dítě žije, mají zcela specifický vliv na formování konceptu smrti. Existují mnohá výzkumná šetření, která porovnávají jednak koncept smrti u jedinců z rozmanitého kulturního prostředí, tj. u dětí izraelských a u dětí amerických, australských nebo i španělských aj. V České republice byl výzkum na toto téma zrealizován Loučkou, kterému se podařilo prokázat, že u českých dětí existuje poměrně vyzrálý koncept, a to především již u dětí mladšího věku (předškolní období) (Žaloudíková, 2015).

Zajímavé je jistě také sledovat fakt, jak se proměňuje pohled na smrt, a to v rovině kulturního chápání nebo jak se koncept smrti a její vnímání diferencuje v úzké souvislosti s náboženstvím (Hoskovcová, 2006). Dětské smýšlení a přemýšlení o smrti je jistě formováno mnohými kulturně-sociálními tradicemi, ale také mnohými náboženskými myšlenkami. S narůstajícím věkem dítěte jistě nabývají na důležitosti i další aspekty a faktory jako jsou spirituální, ale také intelektuální, tj. vliv vzdělanosti jedince na koncept smrti a jeho formování (Žaloudíková, 2015).

2.1.3 Historie konceptu smrti u dětí – vývojová období

Vývoj konceptu smrti je realizován v určitých stádiích, které lze vymezit a definovat věkem dítěte. Elementární, a také nejčastěji využívanou bází je teorie kognitivního vývoje Jeana Piageta (Vágnerová, 2005).

Obecně se prezentuje, že téměř většina dětí ve věku sedmi let již dokáže chápat nezvratnost (tj. ireverzibilitu), univerzalitu a nefunkčnost konceptu smrti. Mnohem obtížnější se ukazuje být u těchto dětí pochopení kauzality, neboť tato dimenze nejpozději dozrává. K prvotnímu pochopení všech tří výše uvedených elementárních komponent dochází ve věku mezi pátým až sedmým rokem. Hranicí pro zformování a do vytvoření konceptu smrti je však devátý rok věku. Samozřejmě zde velmi výrazně závisí na osobních zkušenostech dítěte se smrtí ve svém blízkém okolí, kdy právě tato zkušenost může vést ke skutečnosti, že u dítěte

dojde k vytvoření funkčního konceptu smrti již kolem počátku školního období, tj. věk šesti let (Žaloudíková, 2015).

Žaloudíková uvádí, že s narůstajícím věkem dětí se koncept smrti stává více „podobným konceptu dospělých a současně se zaměřuje i na biologické komponenty“ (Žaloudíková, 2015, s. 43). Vytvoření vyspělého, funkčního a vyzrálého konceptu smrti je považováno za závěrečnou vývojovou fázi a nastává na prahu puberty či rané adolescence (Žaloudíková, 2015).

2.2 Doporučení pro rodiče a pedagogy v mateřské škole

V rovině doporučení jak pro rodiče dětí předškolního věku, tak i pro pedagogy v mateřských školách je důležité předestřít, že předškolák v emocionální oblasti ještě nedokáže plně diferencovat mezi fantazijním, pohádkovým světem a skutečnou realitou. Právě proto se stává, že prožívání pohádkových situací bývá poměrně autentické, kdy dítě věří, že smrt zvířátka v pohádce, je skutečná, proto pro něho „bolestnou“ emoci skutečně reálně prožívá (Žaloudíková, 2015).

Vhodným prostředkem, jak pracovat s předškoláky a moci jim vysvětlit a přiblížit téma smrti je především pohádka. V současné době existuje celá řada ilustrovaných obrázkových knih pro předškoláky, kde se téma smrti objevuje a napomáhá dítěti jej chápat, ale také přijmout. V posledních letech vznikají tzv. autorské pohádky, jejichž autoři v příbězích popisují, a to prostřednictvím rozmanitých dětských hrdinů, tabuizovaná témata jako jsou handicap, onemocnění, ale také smrt apod. Za jednoho z prvních autorů, který se tímto tématem zabývá v České republice, je Jan Karafiát a Josef Věromír Pleva (autor Malého Bobše). Například postava malého Bobše je svědkem smrti svého malého bratra. Autor Jan Karafiát je známý dílem „Broučkové“, kde se fenomén smrti a umírání objevuje poměrně četně. Autorka Iva Procházková se ve svém díle „Myši patří do nebe“ snaží téma smrti podat co nejpozitivnějším způsobem, aby smrt v malých dětech neiniciovala strach a úzkost. Také autoři Laurie a Marc Brownovi vytvořili velmi povedenou knihu s názvem „Když dinosaurům někdo umře“. Tato kniha bývá velmi hojně doporučována při práci s dětmi, a to jak v mateřské škole, tak i doma.

Vyjma knih je možné využít i filmy, ale je zde nutné pečlivě vybírat a volit. Bohužel některé filmy, například od Disneyho, podávají vyjádření smrti poměrně nejednoznačně, což může děti mást a znejišťovat. Oproti tomu, ale například ve filmech „Bambi“ nebo ve „Lvím

králi“ je smrt prezentována poměrně naturalisticky, kdy hlavní postava Lviho krále truchlí pro svého otce Mufasu.

3 Vývoj dítěte předškolního věku

Předškolní věk je odbornou literaturou vymezen pro věkové období od třetího roku dítěte až po jeho zahájení povinné školní docházky (Vágnerová, 2012). Jak vysvětluje Thorová, v předškolním věku jsou velmi důležité styly výchovy v primární rodině a také styly výchovy v předškolních zařízeních nebo různých zájmových či sportovních kroužcích (Thorová, 2015). Vágnerová (2017) uvádí, že z hlediska psychologického vývoje je předškolní věk charakteristický snahou o rozlišování vztahu ke světu a také obdobím hledání sebe sama.

3.1 Tělesný a pohybový vývoj

Děti v předškolním věku poměrně rychle tělesně rostou, a to zhruba o pět až sedm centimetrů za jeden rok. Celkově se proměňují tělesní proporce dítěte, kdy se výrazněji prodlužují končetiny, vytváří se svalová hmota a také dále pokračuje vývoj kostry. K mnohým kvalitativním proměnám dochází v důsledku zrání centrální nervové soustavy (Vágnerová, 2005). Pro adekvátní tělesný, ale i mentální vývoj je zásadní správné fungování endokrinních žláz, tj. žláz s vnitřní sekrecí, které produkují hormony. Také se u dítěte rozvíjí imunitní systém, kdy se zvyšuje jeho obranyschopnost, tudíž by dítě mělo odolávat nemocem, ale imunita ještě není zcela a trvale vytvořena (Říčan, 2004).

V rovině tělesného vývoje se rozvíjí jak hrubá, tak i jemná motorika. **Hrubá motorika** je u předškolního dítěte taková, že na počátku tohoto období dítě bývá ještě poměrně nemotorné, padá, ale koncem tohoto období jsou jeho pohyby mnohem přesnější a cílenější, vylepšuje a zkvalitňuje se jeho koordinace, a proto jsou pohyby ladnější. Kolem třetího roku věku dokáže dítě samo chodit a pohybovat se v prostoru, tj. popoběhne, skáče, chodí ze schodů a do schodů apod. Toto vše se v průběhu předškolního období zefektivňuje a zlepšuje. Na konci předškolního období dítě dokáže skákat po jedné noze, chodit pozadu, plavat, jezdit na koloběžce, jezdit na kole, bruslit a některé i lyžovat aj. (Langmeier, Krejčířová, 2006). **Jemná motorika** se také, v předškolním období, výrazně rozvíjí a zkvalitňuje. Kolem 4 roku věku dochází k vyhraňování laterality a dominantní ruka se začíná, u dítěte, prezentovat především v koordinačně náročných situacích a činnostech. Následně se vyvíjí i manuální zručnost dítěte (navlékání korálků, zavazování tkaniček, házení a chytání míčků, stavění z kostiček apod.). Důležitým mezníkem je skutečnost, že se dítě učí manipulovat s tužkou, což se projevuje v jeho kresbě. Koncem předškolního období dokáže

dítě napodobovat čáry různého směru, a také dle předlohy, překreslí trojúhelník, čtverec nebo křížek (Vágnerová, 2005).

3.2 Vývoj poznávacích procesů

U předškoláků dochází k poměrně výraznému vývoji poznávacích procesů. Pro **vnímání** v tomto vývojovém období je charakteristická globálnost, kdy ještě dítě není schopné diferencovat mezi důležitým a nedůležitým. Zaujme ho, to, co je pro něho nějakým způsobem zajímavé, nápadné a nové. Postupně se však, ale vnímání předškoláka zpřesňuje a více zdokonaluje. Celkově se zlepšuje vnímání intenzity, lokalizace, probíhá zraková a také sluchová analýza a syntéza, vylepšuje se i chuťová a hmatová percepce (Langmeier, Krejčířová, 2006). Ve vnímání dítěte předškolního věku tedy dominuje prezentismus, egocentričnost a subjektivismus (Vágnerová, 2005).

V rovině **myšlení** dochází, v průběhu předškolního období, k přechodu do vývojově vyspělejšího stádia, které Jean Piaget pojmenoval jako tzv. fázi názorného myšlení. Důvodem je skutečnost, že již kolem čtvrtého roku věku disponuje dítě obecnými představami o konkrétních předmětech, ale ještě je chápe odděleně, proto nedokáže říci, co mají společného aj. V pěti letech dítě postihuje ty pro něj nejdůležitější detaily jednotlivých předmětů. Na konci předškolního období je již vyvinuta přesnější diferenciaci i schopnost generalizace. Dítě proto začíná rozumět souvislostem, dokáže vytvářet nadřazené pojmové kategorie, do nichž umí jednotlivé pojmy adekvátně a vhodně zařazovat. Také již předškolák rozumí konkrétním pojmům, ale nikoliv pojmům abstraktním, stejně jako ještě nechápe časová a prostorová specifika (Langmeier, Krejčířová, 2006). Pro myšlení předškoláků je zcela typické a charakteristické, že je egocentrické, aktuální, antropomorfické, individualistické, bývá poměrně výrazně ovlivňováno aktuálním emocionálním rozpoložením dítěte. Fantazie převládá stále ještě nad logickou, proto si dítě pozměňuje realitu podle toho, jak aktuálně potřebuje (Vágnerová, 2005).

Paměť je především bezděčného, tj. nezáměrného charakteru, neboť dítě si zapamatuje pouze to, co jej zaujalo. Úmyslná paměť se prezentuje na konci předškolního období, v době před nástupem do školy (Říčan, 2004).

Pozornost je u předškoláků velmi povrchní a výrazně krátkodobá, trvá pouze několik málo minut. Převládá především neúmyslná pozornost, kdy dítě upoutávají především nové, nápadné, barevné a jinak atraktivní a zajímavé předměty. První projevy úmyslné pozornosti

lze, v tomto období, vyzorovat především v rámci hry, která je pro předškoláka důležitou náplní jeho života (Vágnerová, 2005).

Představivost v předškolním období ještě není zcela přesná, neboť se neustále rozvíjí. Případné nedostatky v představivosti si dítě kompenzuje prostřednictvím fantazií, čímž vznikají a poměrně čteně se objevují tzv. konfabulace, kdy je dítě zcela přesvědčeno o jejich pravdivosti (Langmeier, Krejčířová, 2006).

Řeč se v předškolním období rozvíjí jak v rovině kvalitativní, tak i kvantitativní. V předškolním věku čítá slovní zásoba kolem tří tisíc slov, které dítě aktivně používá. Pasivní slovní zásoba bývá vyšší. Mnohdy bývá výslovnost dětí na počátku předškolního věku nedokonalá a nepřesná, čteně se objevují rozmanité a rozmanitě závažné logopedické vady, které vyžadují adekvátní logopedickou intervenci (sykavky, rotacismus, patlavost aj.). Postupně se také zvyšuje rozsah, složitost a obsah jednotlivých vět. Dítě ve třech letech užívá spíše jednoduché věty o pár slovech, zatímco u dětí před vstupem do školy se již objevují, někdy i, poměrně složitá souvětí. Zvyšuje se zájem předškoláka o mluvenou řeč a jejímu porozumění. Předškolák je schopen se naučit jednoduchou básničku nebo písničku, popřípadě převyprávět jednoduchý, a ne příliš dlouhý a náročný příběh (Langmeier, Krejčířová, 2006).

3.3 Emoční a sociální vývoj

Emoční vývoj předškoláků je typický již poměrně vyšší emoční stabilitou, nežli tomu bylo u batolete. Emocionální prožitky již nebývají tolik intenzivní, a tak rychle proměnlivé. Ve věku čtyř až pěti let dokáže dítě již, i když jen omezeně, ovládat své pocity a vhodně je regulovat. Citové prožitky se ve většině případech týkají aktuální situace, kterou dítě prožívá. Také negativní emoční reakce (vztek nebo hněv) ubývají a spíše se začínají prezentovat pozitivní emoce (radost, smích, veselost). Poměrně čteně se u předškoláků objevují strachy z neznámého (neznámá situace, imaginární osoby, nereálné situace aj.), což ke konci tohoto vývojového období ustupuje. Začínají se rozvíjet i vyšší city, které bývají však výsledkem sociálního učení, na jejichž charakter má vliv identifikace se předškoláka s dospělým vzorem. Rozvíjejí se také estetické city, prostřednictvím kterých dítě zažívá pocit „to se mi líbí“ aj. Dítě si již také dokáže uvědomovat, co je dobré a co ne, co tedy smí a co nesmí. Stydí se, když je káráno a vyjadřuje radost, když je chváleno a odměňováno (Langmeier, Krejčířová, 2006).

V sociálním vývoji má dominantní postavení stále ještě rodina, ale postupně se rozšiřuje okruh osob, neboť dítě začíná navštěvovat mateřskou školu, kde se setkává s dalšími autoritami a dětmi. Dochází k rozvoji sociálních kontrol, a to prostřednictvím zákazů a příkazů. Vnitřní sociální kontrolou se stává svědomí. Dochází k osvojování si elementárních sociálních hodnot a norem (Vágnerová, 2005).

4 Výtvarný projev dětí

Úvodem této kapitoly je nutné předestřít, že dětská kresba je pro dítě zcela nejpřirozenější, a mnohdy také nejoblíbenější aktivitou, a to v jakémkoliv věku. Prostřednictvím kresby dítě může prezentovat a vyjadřovat svá přání, ale také myšlenky nebo postoje. Dětská kresba je častým diagnostickým nástrojem, a to v oblasti psychodiagnostiky, a to jak v rovině kvality, tak i kvantity kresby (Davido, 2001). Zahraniční autoři (mimo jiné také Charlotte Reznick Ph.D. z uznávaného serveru Psychology Today) uvádí, že dítě (především v nižším věku) kresbou vyjadřuje své vnitřní pocity, které jsou pro něj těžké na vyjádření (Reznick, 2009).

Dítě kresbu pojímá spíše jako hru, jako možnost odreagování se nebo možnost udělat něco svého, co je jen jeho výtvozem. Má tedy radost z toho, že po sobě může něco zanechat, že něco vytvoří, za co jej ostatní chválí a kresbu si s ním prohlížejí a komentují ji. V ranných vývojových fázích vlastně pro dítě ani není příliš zásadní to, co dítě kreslí. Postupem doby se, ale v kresbě snaží o to, aby mohlo začít zobrazovat věci a předměty, které jsou mu známé, se kterými se každodenně setkává, tudíž vytvářejí jeho realitu. Počáteční hra s tužkou a pastelkami se tedy proměňuje ve snahu po vyjadřování a prezentaci vlastních dovedností, schopností a kompetencí (Bednářová, Šmardová, 2006).

Výtvarná aktivita může být pro děti také způsobem, jak si ujasnit a upevnit souvislosti a vztahy navzájem jak mezi lidmi, tak i mezi věcmi. Kresba také zobrazuje, jaký charakter vztahu dítě má ke kreslené realitě, k předmětu nebo vyobrazené osobě (matka, otec, sourozenci aj.).

Důležité je si uvědomit, že již v období předškolního věku je možné se, a to zcela běžně a fyziologicky, setkávat s výraznými diferenciacemi v kresbě dívek a v kresbě chlapců. Pro příklad dívky čteněji kreslí postavy a jejich kresba celkově vyobrazuje mnohem více detailů (ozdobné části oblečení, ale i části obličeje), zatímco v kresbě chlapců dominují spíše neživé předměty, u nichž však, ale dokáží adekvátně vystihnout proporcionalitu (Šicková-Fabrics, 2002).

Kresba v době předškolního věku je velmi zásadní, neboť jejím prostřednictvím se dítě připravuje a osvojuje si dovednost psaní a tedy grafomotoriky. Z tohoto uvedeného důvodu je kresba jedním z hlavních kritérií a aspektů při posuzování a hodnocení skutečnosti, zda je dítě

školsky zralé a připravené k nástupu plnění povinné školní docházky (Bednářová, Šmardová, 2006).

4.1 Vývoj dětské kresby

V úzké propojenosti s vývojem dítěte také dochází k rozvoji kresby. Někdy bývá dáván do souvislosti vývoj řeči a vývoj kresby, neboť od těch nejjednodušších hlásek a bezsmyslného čmárání dochází k rozvoji celých vět a objevuje se mnohem dokonalejší kresba. Avšak obdobně jak tomu je v řečovém vývoji, tak i ve vývoji a zdokonalování kresby mohou být interindividuální rozdíly, které jsou, ale fyziologické, protože ne všechny děti se vyvíjí stejně rychle a „kvalitně“ (Davido, 2001).

Vývoj kresebných dovedností a schopností dítěte je formován a modifikován celou řadou jak vnitřních, tak i vnějších faktorů jako je úroveň mentálního vývoje, úroveň jemné a hrubé motoriky, vývoj laterality, zrakového vnímání, pozornost a představivost, ale i paměťové schopnosti. Důležitým aspektem je i sociální prostředí, kde se dítě nachází a kde žije (Bednářová, Šmardová, 2006).

Vývoj kresby lze diferencovat do čtyř elementárních stádií, kterými je:

Tzv. období skvrn, kdy tímto toto stádium nastává do prvního roku věku dítěte. V případě, že by dítě, v tomto věkovém období, mohlo kreslit, tak jeho výtvozem budou skvrny.

Druhým stádiem je tzv. stádium čmáranic, které je datováno po prvním roce věku. Dá se říci, že tužka v tomto vývojovém období představuje jakousi „prodlouženou ruku“ dítěte. Dítě velmi rádo čmárá různými směry, aniž by bylo nuceno ruku zvednout z papíru. Avšak již v tomto vývojovém stádiu může charakter a způsob kresby mnohé o dítěti prozradit a prezentovat. Pro příklad, když je dítě šťastné, spokojené a vyrovnané, tak má tendenci kreslit silné a dlouhé čáry, a to po celém papíře. Zatímco u dítěte, které je nevyrovnané, nespokojené (např. úzkostné, bázlivé apod.) je čára méně silná, čmáranice je oproti papíru malá. Také se dítě na kreslené nedokáže soustředit, proto brzy tužku odhazuje (Davido, 2001).

Třetím stádiem je tzv. stadium „čarání“, kdy se jedná o období mezi druhým až třetím rokem věku dítěte. V tomto vývojovém období dítě velmi rádo kreslí, ale ne vždy se mu „kresbu“ podaří dokončit. Důvodem je, že ještě nedokáže udržet dlouhodobě pozornost

na činnost, kterou dělá (Šicková-Fabrice, 2002). Pokud se dítěte zeptáme, co nakreslilo, tak mnohdy pojmenuje svůj výtvar až po dokončení, a zejména podle náhodné podobnosti, která neodpovídá realitě. Postupně ke konci tohoto období začíná dítě kreslit kličky a smyčky, neboť jeho záměrem je snaha po napodobení písma dospělého člověka.

Posledním, tj. čtvrtým stádiem je stádium tzv. hlavonožců neboli jakýchsi univerzálních postav. Toto období bývá započato kolem třetího roku věku, a charakteristické je, že dítě postupně dává význam svým výtvarům, obrázkům. Velmi častým tématem kresby dítěte tohoto věku je lidská postava, která ovšem připomíná hlavonožce. Postupně, ale dítě začíná přidávat více konkrétních detailů k postavě, a tudíž tak kresbu postavy zdokonaluje. V tomto období lze hodnotit kognitivní schopnosti dítěte a jeho schopnost vnímání sama sebe, neboť v kresbě postavy znázorňuje sebe (Davido, 2001).

4.2 Častá témata dětské kresby

Z hlediska témat, která dítě kreslí, se většinou jedná o předměty nebo i osoby z jeho nejbližšího sociálního prostředí, které dítě dobře zná, a tudíž jsou pro něho trvalého, obecného, a především neměnného charakteru. Na počátku to bývají výhradně izolované subjekty, jako je postava, dům nebo konkrétní zvíře.

Spojování představ, které již poukazuje na nějaký vztah mezi objekty, je pro dítě již mnohem náročnější, a tudíž vyžaduje mnohem vyšší mentální výkon, nežli kterého je například 3leté nebo 4leté dítě schopné. Ale postupně s přibývajícím věkem začíná dítě k těmto jednotlivým a izolovaným objektům přidávat a přikreslovat i určité prostředí, čímž vlastně narůstá i počet jednotlivých detailů, které v kresbě vyobrazuje (Bednářová, Šmardová, 2006).

Vůbec nejčastěji, v kresbě, prezentovaným objektem bývá člověk, čili se jedná o kresbu lidské postavy. Na počátku jej dítě kreslí bez šatů, není schopné zatím respektovat ani základní diferenciaci mezi ženou a mužem. Často tyto „první“ vyobrazené postavy nemívají ani pas. Až o něco později začíná dítě přikreslovat detaily postavy a postupně také jednotlivé prvky z prostředí postavy jako je například strom, auto, dům nebo zvířata apod. (Uždil, 2002).

Zajímavostí je, že se v dětské kresbě také hojně objevuje sluníčko, jenž kresbě dává určitou jednotu a obecnost, kterou zatím dítě nedokáže vyjádřit jinak. Často zobrazované

objekty v kresbě bývají také nereálné a imaginární nereálné postavy z pohádek, na které se dítě kouká a, které má oblíbené (Davido, 2001).

5 Praktická část

Ve výzkumné části navážeme na získané vědomosti, které jsme nabyli během tvorby teoretické části. Výzkumná část bude zaměřena na kresebný projev dětí předškolního věku. Předmětem bude, pochopit ztvárnění představ pojetí života a smrti.

5.1 Cíl

Cílem výzkumného šetření je na základě teoretických poznatků zjistit, jak děti ve věku od tří do šesti let vnímají problematiku života a smrti.

Hlavní výzkumné otázky:

1. Jak děti znázorňují život?
 - 1.1. Jaké symboly budou v kresbě života?
 - 1.2. Jaké barvy se objeví v kresbě života?
2. Jak děti znázorňují smrt?
 - 2.1. Jaké symboly budou v kresbě smrti?
 - 2.2. Jaké barvy se objeví v kresbě smrti?

5.2 Metody výzkumu

Při výzkumu byly zvoleny tři druhy metod – kresba, pozorování, rozhovor.

A. Kresba a kresebná kazuistika

Dětská kresba dle Kucharské s Májovou (2005, s. 23): „*představuje důležitý, oblíbený a často používaný nástroj psychologického poznání dítěte.*“ Z kresby lze v případě dětí školního věku získávat informace o jeho duševním životě, sociálním prostředí, v němž se pohybuje, o mentální vyspělosti jedince a úrovni jeho dílčích schopností (stavu jeho jemné motoriky, smyslového vnímání, představivosti, senzomotorické koordinaci a celé řadě dalších aspektů fungování (Kucharská a Májová, 2005).

Kresebná kazuistika zaznamenává podobně jako jakákoli jiná kazuistika profil nějaké osoby ve vztahu ke kresbě. Tato kazuistika může sloužit jako podpůrná metoda či jako diagnostická metoda pro nejrůznější účely. Vždy je v rámci kazuistiky nejprve zaznamenán samotný obrázek, následně pohlaví dítěte, jeho věk a laterálita, a počátek, konec i průběh

kresebné činnosti. Díky tomu lze také určit, zda obrázek odpovídá věku dítěte a lze tak sledovat jeho zralost, ale i jiné ukazatele (Plevová, 2017).

Instrukce ke kresbě v našem výzkumu

Každému dítěti bylo před začátkem kreslení sděleno zadání úkolu: „*Nakresli na tento papír, jak si představuješ život. Co je to život.*“ Druhé zadání znělo: „*Nakresli na tento papír, jak si představuješ smrt. Co je to smrt.*“ Pokud dítě váhalo a nevědělo, jak začít s kresbou, napověděla jsem mu: „*Slyšel si někdy slovo smrt – když někdo umře, zkus to nakreslit.*“ Dětem byl mezi jednotlivými kresbami dán tzv. oddychový čas.

Každé dítě mělo k dispozici dva čisté listy papíru, které si mohli libovolně natočit na výšku či na šířku a balení pastelek obsahující celkem čtrnáct barev, z nichž si mohlo každé dítě libovolně vybírat, které barvy použije. Na kresbu měli neomezený čas.

B. Pozorování

Pozorování je jednou z možných takzvaných klinických metod sloužících k získávání údajů o konkrétní osobě (srov. Svoboda, 2010). Pozorování je založené na: „*záměrném a plánovitém vnímání, které je cílevědomě zaměřeno k dosažení určitého cíle.*“ (Svoboda, 2010, s. 25)

Instrukce k pozorování v našem výzkumu

Během kresby bylo pozorování zaměřeno na:

1) Počátek kresby

- začne dítě kreslit hned nebo se nad prací zamýšlí
- jak si natočí papír (na výšku nebo na šířku)

2) Průběh kresby

- prožívání a chování dítěte během kresby (kvantita očního kontaktu, pracuje rychle, pomalu, rozmýšlí se, odbíhá, neodbíhá, sedí celou dobu, apod.)
- koncentrace pozornosti na kresbu pomocí škály se stupnicí od 1 (nízká koncentrace) až po stupeň 5 (vysoká koncentrace)
- emoční rozpoložení pomocí škály se stupnicí od 1 (negativní rozpoložení) až po stupeň 5 (pozitivní rozpoložení)

3) Ukončení kresby

- časová délka kresebné činnosti
- po ukončení působí jistě, že má hotovo nebo očekává otázky

4) Shrnutí

- shrnutí výsledků pozorování kresebné činnosti

C. Rozhovor

Jedná se o nejobtížnější diagnostický postup, na jehož základě je možné získávat údaje o tom, jaké názory, přání, postoje, obavy jedinec, s nímž je hovor veden vykazuje – jedná se tedy o efektivní nástroj umožňující nahlédnutí do „vnitřního světa“ člověka (Svoboda, 2010).

Polostrukturovaný rozhovor je sám o sobě definován jako: „*rozhovor, vedený podle předem připraveného scénáře, ale jen z části.*“ (Na křižovatce kultur, aneb, Romové, Vietnamci a Číňané mezi námi, 2010, s. 5). Část podobně vedeného rozhovoru naopak probíhá na spontánní úrovni (Na křižovatce kultur, aneb, Romové, Vietnamci a Číňané mezi námi, 2010).

Instrukce k polostrukturovanému rozhovoru v našem výzkumu

Jakmile mělo dítě obrázky dokreslené, bylo požádáno o popis svého obrázku: „*Co jsi nakreslil/a? Popiš svůj obrázek.*“ Cílem rozhovoru bylo přiblížení významu kresby a zodpovězení otázky: „*Co je podle tebe smrt? Co znamená, když někdo umře?*“. Celý rozhovor s dítětem byl nahráván a poté přepsán.

5.2.1 Etika výzkumu

V celé výzkumné části bude zachována diskrétnost a anonymita. Veškerá data získaná v průběhu pozorování, dotazování i kresby jsou důvěrná, a proto budou uváděna pouze křestní jména a věk dítěte (rok, měsíc), aby nebylo možno odhalit totožnost zkoumaných dětí. Z tohoto důvodu není uvedena konkrétní mateřská škola, kde byl výzkum prováděn.

Samo dítě musí s výzkumem souhlasit, mít možnost kdykoli zkoumání přerušit a odejít, pokud by mu testování připadalo nepříjemné. Průběh kresby bude prováděn s ohledem na věk dětí a nedojde k žádné formě porušení lidských práv u žádné osoby účastnící se výzkumu. Rodiče jsou s výzkumem seznámeni.

5.2.2 Zkoumaný soubor

Výzkumného šetření se účastnilo 12 dětí ve věku od 3 do 6 let. Byly zde zastoupeni chlapci i dívky. Nejpočetnější skupinou byla věková kategorie 5–6 let (N=5), ostatní byly početně podobně zastoupeny (N=4, N=3).

Tabulka 1: Výzkumný soubor (N=12)

Věk	3–4 roky	4–5 let	5–6 let	Celkem
Dívky	1	2	3	6
Chlapci	2	2	2	6
Celkem	3	4	5	12

Průběh výzkumu

Praktická část bakalářské práce byla realizována ve vesnické mateřské škole. Výzkumné šetření proběhlo během dvou týdnů v měsíci dubnu roku 2019. Výhodou bylo, že jsem se s dětmi znala, a proto se mnou většina z nich bez problémů spolupracovala. S každým dítětem bylo pracováno individuálně, celý výzkum probíhal v jiné místnosti, aby se mohly co nejvíce soustředit na práci, měly na kresbu klid a nemohly od sebe opisovat.

6 Výsledky a interpretace dat

Na následujících stránkách jsou interpretována získaná data, která jsou zpracována v kazuistikách. Struktura kazuistiky je: demografická data, počátek kresby, průběh kresby, ukončení kresby a polostrukturovaný rozhovor po kresbě.

Kazuistika č. 1

Pohlaví: dívka

Věk: 5 let 10 měsíců

Lateralita: levá ruka

Datum uskutečnění výzkumu: 15. dubna 2019

ŽIVOT

Počátek kresby

Vůbec se nerozmýšlela a hned začala kreslit. Papír si natočila na šířku.

Průběh kresby

Dívka kreslí soustředěně (stupeň 5) bez očního kontaktu. Při kreslení se snaží využít celého papíru. Na kresbě si dává zaležet. Emoční rozpoložení během kresebné činnosti stupeň 5.

Ukončení kresby

Jakmile kresbu dokončila, neodkládala pastelku a netrpělivě čekala na zadání dalšího úkolu, se svojí kresbou byla spokojená. Délka kresby je 30 minut.

Shrnutí

Dívka se na kresbu velmi soustředila, linie kresby není kostrbatá, odpovídající věku dívky. Po ukončení povykládala do detailu o své kresbě.

Rozhovor po kresbě: „Popiš, co jsi nakreslila.“

„Jsme v moři, protože se mi tam nejvíc líbilo a byla tam největší zábava. Tohle je maminka a koupe se s bráškou a my s tatškou jsme šli nasbírat mušle. Plave tam zelená rybička a tady v kyblíku jsem už nakreslila mušličku, že se do toho sbírají mušličky. Tady dole v písku jsou mořští ježci, krabi a mušličky. Rodinu jsem nakreslila, protože mi na ni nejvíc záleží a je důležitá.“

„Co je podle tebe život?“

„Že jsme všichni zdraví a máme se rádi.“

Obrázek 1. Kresba života

SMRT

Vlastní zkušenost se smrtí: ne

Počátek kresby

Dlouze přemýšlela a poté se zeptala, zda může nakreslit jejich pejska, který jim umřel. Že to sice neviděla, ale zkusí si to nějak představit. Hned se pustila do práce. Papír si natočila na šířku.

Průběh kresby

V průběhu kresby se dívka soustředí na kresbu (stupeň 5), dává si záležet na jednotlivých detailech, kreslí plynule bez pauzy, nepotřebuje zpětnou vazbu. Při kreslení sedí na svém místě. Dívka je po celou dobu činnosti pozitivně emočně naladěná (stupeň 5).

Ukončení kresby

Dívka ukončila kresbu za 25 minut, razantně odložila pastelku a čeká, co bude dál.

Shrnutí

Dívka se po celou dobu koncentrovala, což odpovídá koncentraci v běžných činnostech v mateřské škole. Emoční rozpoložení bylo pozitivní a na závěr dítě vypovídá o daném výkresu.

Rozhovor po kresbě: „Popiš, co jsi nakreslila.“

„Tady to je náš domeček, kousek je ho vidět. Tohle je naše zahrada a my máme kamínky jako schody. Na zahradě je klec a tam je zavřenej ten náš pejsek v kleci a má tam i kousek boudy. Ta černá smrt v tom červeným plášti tam dala pejskovi toho zelenýho broučka na ten párek a on ho snědl a potom umřel. A tady už má pejsek křídla a už poleťtí do nebe.“

„Co je podle tebe smrt? Co znamená, když někdo umře?“

„To je, když smrtka někomu dá toho broučka do jídla a ten ho sní a umře a potom letí do nebe.“

Obrázek 2. Kresba smrti

Kazuistika č. 2

Pohlaví: dívka

Věk: 6 let 2 měsíce

Lateralita: pravá ruka

Datum uskutečnění výzkumu: 15. dubna 2019

ŽIVOT

Počátek kresby

Řekla, že nakreslí jejího mladšího brášku, jak jí bere telefon a dala se hned do malování. Papír si natočila na šířku.

Průběh kresby

Při kresbě byla na dívce patrná vysoká soustředěnost (stupeň 4) a precizní práce ruky. Snažila se zachytit i drobné detaily. Po celou dobu malování nenavázala oční kontakt a byla pozitivně emočně naladěná (stupeň 5).

Ukončení kresby

Po ukončení kresby se dívka ošivala a netrpělivě se ptala, zda se bude ještě malovat nějaký obrázek. Po zjištěné odpovědi odložila pastelky a těšila se na další úkol. Celková doba kreslení ji zabrala 15 minut.

Shrnutí

Na kresbě je patrné, že je dívka již předškolního věku, nedělá ji problém kreslení náročnějších témat. Proporce lidských částí těla odpovídají skutečnosti. Emoční rozpoložení bylo pozitivní, na dívce bylo vidět, že kreslí ráda.

Rozhovor po kresbě: „Popiš, co jsi nakreslila.“

„Nakreslila jsem brášku a sebe. Hrajeme si u mě v pokoji na koberci a bráška mi bere hračky. Mám v pokoji skříň, hračky třeba zubatýho panáka, abysme viděli, když je někdo živý. Já sedím a bráška si hraje s mým telefonem. Ondrášek mě hodně zlobí, bere mi moje hračky, ale mám ho ráda.“

„Co je podle tebe život?“

„Když si třeba hraju s bráškou nebo s maminkou a tatškou.“

Obrázek 3. Kresba života

SMRT

Vlastní zkušenost se smrtí: ano (zahynutí dobytka a své kočky)

Počátek kresby

Nic neříkala, vzala hnědou pastelku a nakreslila ovál. Potom zvedla hlavu a řekla mi, že nakreslí svoji kočičku, která je v nebičku. Papír si natočila na šířku.

Průběh kresby

Po celou dobu se snažila soustředit svou pozornost na kresbu (stupeň 4), občasně navázala oční kontakt, aby měla přehled, co se kolem ní děje. Z výrazu obličeje je na dívce poznat, že při kresbě prožívá pocity smutku a nejistoty. Emoční rozpoložení během kresby stupeň 3.

Ukončení kresby

Dívka v ruce držela pastelku, nepřetržitě a zamyšleně sledovala svůj dokončený obrázek, který ji trval 12 minut.

Shrnutí

Mezi nejoblíbenější činnosti dívky patří kreslení. Dívka je velmi komunikativní, bezprostřední a navázání kontaktu ji nečiní potíže. Po ukončení kresby mi smysluplně popsala obrázek.

Rozhovor po kresbě: „Popiš, co jsi nakreslila.“

„Je to moje mrtvá kočička Bublina a se Smrtkou letí do nebička. Má křídla a je hodně chlupatá. Nakreslila jsem tam mrak, jakože je v tom nebi.“

„Co je podle tebe smrt? Co znamená, když někdo umře?“

„To znamená, že už nedýchá a není tady s námi, když umře, letí do nebe a kouká se tam na nás.“

Obrázek 4. Kresba smrti

Kazuistika č. 3

Pohlaví: dívka

Věk: 6 let 4 měsíce

Lateralita: pravá ruka

Datum uskutečnění výzkumu: 16. dubna 2019

ŽIVOT

Počátek kresby

Po chvilce přemýšlení, začala vyprávět, jak si představuje život, až vyroste, že chce mít dvě děti, manžela a začala mi popisovat svatbu a kde budou žít. Při povídání se pustila do kreslení. Papír si natočila na výšku.

Průběh kresby

Začala malovat s nadšením a úsměvem na rtech. Při kresbě si brouká veselé melodie, emoční rozpoložení stupeň 5. Nenechala se nijak rozptylovat okolím, oči ji nepřetržitě kmitaly pouze po papíře. Dívka se na kresbu soustředila (stupeň 5).

Ukončení kresby

Po dokončení kresby pastelku opatrně odložila na stůl a spontánně přešla k popisu obrázku. Délka kresby je 15 minut.

Shrnutí

Kresba vyznívá velmi barevně, radostně a svěže. Při kreslení byla dívka velmi klidná a uvolněná. Ráda kreslí detaily a hraje si s kresbou, ale přitom ji kresba netrvá dlouho. Při kreslení mi říkala, že si ráda kreslí i doma.

Rozhovor po kresbě: „Popiš, co jsi nakreslila.“

„Tady to jsem já jako dospělá a uspávám miminko. V bříšku mám druhý miminko. Až budu velká, tak budu mít dvě miminka. Ještě tam je kytička mráčky, sluníčko. Protože jsme na procházce a je venku hezky.“

„Co je podle tebe život?“

„To je třeba, když má maminka v bříšku miminko. A že jsme barevní a veselí, proto jsme živí.“

Obrázek 5. Kresba života

SMRT

Vlastní zkušenost se smrtí: ne

Počátek kresby

Udiveně se na mě podívala, potom se podívala zpět na papír a začala kreslit. Při kreslení mi oznámila, že zkusí nakreslit její mrtvou babičku. Papír si natočila na výšku.

Průběh kresby

Na dívce je vidět, že není nijak zaskočená zadaným úkolem, ba naopak působí namotivovaně a sebejistě, to je zřejmé z přesných a plynulých pohybů ruky. Emoční rozpoložení při kresebné činnosti stupeň 5. Dívka je plně koncentrovaná na práci, stejně jako při běžných činnostech (stupeň 5).

Ukončení kresby

S lehkostí uklidí tužku na své místo, naváže oční kontakt a čeká na další pokyny. Zadaný úkol dokončila za 13 minut.

Shrnutí

Snaží se být precizní a dává pozor, aby nepřetahovala, soustředí se pouze na činnost. Podle jejích projevů chování i kresby je patrné, že se jí doma věnují. Při práci působí uvolněně a nad věcí.

Rozhovor po kresbě: „Popiš, co jsi nakreslila.“

„Jsem namalovala babičku, že má černý tričko a to znamená, že je mrtvá. Tady stojí černá smrt, to je nebe a babička už letí, už umřela. Ta smrt si ji vzala do nebe. Jsou tam schody, aby měla po čem jít do toho nebe. To je teda ta naše umřelá babička, ale dřív bydlela v našem domečku. Já jsem je ještě neviděla, protože to už bylo dávno, když jsem ani já nebyla na světě. On mi to jen tatka říkal.“

„Co je podle tebe smrt? Co znamená, když někdo umře?“

„To je když si pro někoho přijde smrt a tím je ten člověk umřelej a má černý tričko a potom de po schodech do nebe.“

Obrázek 6. Kresba smrti

Kazuistika č. 4

Pohlaví: chlapec

Věk: 6 let 7 měsíců

Lateralita: pravá ruka

Datum uskutečnění výzkumu: 16. dubna 2019

ŽIVOT

Počátek kresby

Nic neříkal a po chvílce rozmyšlení se dal do malování. Papír si natočil na šířku.

Průběh kresby

Průběžně přemýšlí, co nakreslí, proto je stav soustředěnosti při kresbě u chlapce na takto obtížný úkol téměř na nejvyšším stupni (stupeň 4). Z počátku je na něm vidět nejistota, po ponoření do kresby působí spokojeným dojmem, emoční rozpoložení stupeň 4. Tah při malování byl jistý.

Ukončení kresby

Sedí nehnutě na místě a sleduje svoji kresbu. Délka malování je 15 minut.

Shrnutí

Věrohodně zobrazený interiér, v němž nechybí nic, co dítě zajímá. V proporcích i v naznačení prostoru se plně uplatní zraková zkušenost. Celkově kresba působí velice pozitivním dojmem, odpovídá věku a nadání chlapci. Soustředěnost po celou dobu práce byla nadprůměrná.

Rozhovor po kresbě: „Popiš, co jsi nakreslil.“

„Tohle jsou skříně a je tam táta a už jede domů a maminka už na něj čeká. A už má zutý bačkůrky, jenomže de trochu bosá, protože už je léto. Jsou tam skříně, postel a stoleček. A tady pod postelí jsou nějaký hračky.“

„Co je podle tebe život?“

„Život je, že jsme barevný a máme vidět oči, uši a pusy a nejsme v tom obalu zakopaný v zemi.“

Obrázek 7. Kresba života

SMRT

Vlastní zkušenost se smrtí: ne

Počátek kresby

Bylo znát, že neví, co má nakreslit. Přemýšlel a potom řekl, že něco zkusí namalovat, ale že neví, jestli se mu to povede. Papír si natočil na výšku.

Průběh kresby

Zprvu se dítě jevilo nesoustředěné (stupeň 3), dívá se z okna, jak prší a poté se pouští do práce. Z výrazu obličeje je patrné, že je znechucen tématem, ale i přesto kresbu dokončuje. Emoční rozpoložení v průběhu kresby stupeň 2.

Ukončení kresby

S kresbou smrti byl chlapec velmi rychle hotov (10 minut).

Shrnutí

Při kreslení smrti byl chlapec nervózní a nesoustředěný. Chlapci nebylo příjemné kreslit smrt.

Rozhovor po kresbě: „Popiš, co jsi nakreslil.“

„Já jsem nakreslil, když třeba člověk umře, že se rozprskne ta krev, to je to červený. Nakreslil sem, že je v takovém černém obalu a proto je šedej. A mám to dobře, má pět a pět a pět a pět prstů. Nemá tam vidět oči, pusy a ani nos, protože je v tom obalu. A tohle je hlína, že už je někde zakopanej na hřbitově.“

„Co je podle tebe smrt? Co znamená, když někdo umře?“

„Když je někdo v tom obalu a nejsou mu vidět oči, no a ani pusa a rozprskne se ta krev. A zůstane zakopanej v zemi.“

Obrázek 8. Kresba smrti

Kazuistika č. 5

Pohlaví: chlapec

Věk: 5 let 1 měsíc

Lateralita: pravá ruka

Datum uskutečnění výzkumu: 16. dubna 2019

ŽIVOT

Počátek kresby

Po dlouhém rozmýšlení s velkým váháním a nejistotou začal kreslit modrou pastelkou nebe. Papír si natočil na výšku.

Průběh kresby

Při kresbě měl velké potíže s koncentrací (stupeň 2). Kresbu se snažil mít, co nejrychleji hotovou. Z chlapcových projevů je patrná nervozita a úzkost, která se odráží i v nejistotě tahů. Emoční rozpoložení při kresbě stupeň 2.

Ukončení kresby

Používanou pastelku odloží před sebe a papír s kresbou mi podává. Celková doba kreslení je 10 minut.

Shrnutí

Při kreslení působil nejistě. Chlapec tvrdí, že nerad kreslí, proto ho malování zadaného úkolu nebavilo a nedokázal se na činnost dostatečně soustředit. Ochotně mi popisoval, co právě kreslil.

Rozhovor po kresbě: „Popiš, co jsi nakreslil.“

„Míč, obloha a strom. A pána s míčem, protože si kope na hřišti.“

„Co je podle tebe život?“

„Nevím.“

Obrázek 9. Kresba života

SMRT

Vlastní zkušenost se smrtí: ano (úmrtí psa ve 3 letech)

Počátek kresby

Řekl, že nakreslí, jak chodí s maminkou na hřbitov zapalovat svíčky, tak ten hrobeček a pustil se do malování. Papír si natočil na šířku.

Průběh kresby

Nedokáže se na malování soustředit (stupeň 2), na židličce se otáčí a poposedává. Zrakem pátrá po místnosti a hledá něco, čím by se mohl zabavit. Dost často se mnou navazuje oční kontakt. Chlapec je roztřesený a vyčerpán z toho, že si nedokáže přesně vybavit, to co chce nakreslit a bojí se, aby něco nenakreslil špatně. Emoční rozpoložení u chlapce stupeň 1.

Ukončení kresby

S prací byl relativně rychle hotov (10 minut). V tichosti položil pastelku na stůl a čekal na další pokyny. S kresbou byl v konečné fázi spokojený.

Shrnutí

Potvrzuje se, že se nedokáže soustředit na činnost, která ho nebaví. U stolečku je spíše negativně emočně naladěný, je si v kresbě nejistý, proto navazuje oční kontakt.

Rozhovor po kresbě: „Popiš, co jsi nakreslil.“

„Hroby a v nich jsou mrtví lidé a na hrobech jsou svíčky a obrázek.“

„Co je podle tebe smrt? Co znamená, když někdo umře?“

„Když je někdo v zemi na hřbitově.“

Obrázek 10. Kresba smrti

Kazuistika č. 6

Pohlaví: dívka

Věk: 4 roky 9 měsíců

Lateralita: levá ruka

Datum uskutečnění výzkumu: 17. dubna 2019

ŽIVOT

Počátek kresby

Ve vteřině přetočila papír a začala malovat postavu maminky a tety. Papír si natočila na výšku.

Průběh kresby

Při práci prožívá pozitivní emoce radosti a nadšení z kreslení, které sdílí i při běžných tvořivých činnostech v MŠ. Dívka je v průběhu kresby pozitivně emočně naladěná (stupeň 5). Nevyhledává zpětnou vazbu, kreslí s jistotou, vše má promyšlené. Na malování se soustředí (stupeň 4), občas si u kreslení pro sebe něco potichu „zamumlá“.

Ukončení kresby

Po dokončení kresby oznámí, že už má hotovo, pastelku drží v ruce a je připravená na další úkol. Délka kresby je 15 minut.

Shrnutí

Dívka použila pro svou kresbu hodně barev, snaží se kreslit detaily. Kresba ji baví a ráda o ní mluví. Působila klidným a koncentrovaným dojmem.

Rozhovor po kresbě: „Popiš, co jsi nakreslil.“

„Tohle je maminka a teta a neumřely, protože jsou živý a bouchá jim srdíčko. Stojí a trhají kytičky.“

„Co je podle tebe život?“

„Že nám bouchá srdíčko.“

Obrázek 11. Kresba života

SMRT

Vlastní zkušenost se smrtí: ano (týden před kresbou byla na pohřbu sestřenčiny babičky)

Počátek kresby

Vzala si zelenou pastelku a řekla, že nakreslí Esterky babičku, protože jí byli na pohřbu. Papír si natočila nejprve na šířku, později si papír přetočila a malovala i na výšku.

Průběh kresby

Na kresbě si dala velmi záležet, soustředila se (stupeň 4) a nenechala se ničím rozptýlit. Zřídka se rozhlédne po místnosti, aby zhodnotila situaci, co se kolem ní děje, hned ale odvrací zrak k papíru a pokračuje v malování. Po předchozí kresbě života, byla dívka pozitivně emočně naladěná (stupeň 3), ale moc dlouho ji to nevydrželo. Vzhledem k čerstvému úmrtí v rodině, které se snažila výtvarně ztvárnit, si připomněla událost provázenou smutnými emocemi, což se také projevilo na její tváři.

Ukončení kresby

Po dokončení kresby porovná pastelky a ptá se, zda si může jít vybarvovat omalovánku. Celková délka kresby je 20 minut.

Shrnutí

Jde vidět, že je velmi vnímavá. Dívka se dokáže na malování, které ji baví, výborně soustředit. Emoční rozpoložení je vzhledem k dané situaci na místě.

Rozhovor po kresbě: „Popiš, co jsi nakreslila.“

„Esterky babička umřela a tady jsem Majda, maminka, Esterka a já. Esterka brečí. Tohle je tráva a my stojíme. Esterky babička leží na trávě. Esterky babičce nebouchá srdíčko. Tohle jsme my a Esterka je naše kamarádka.“

„Co je podle tebe smrt? Co znamená, když někdo umře?“

„Že jim nebouchá. A Esterky babička je mrtvá, protože byla v kostele a já jsem viděla obrázek (myšleno parte), že umřela. Ta Esterky babička leží. A dávají ji do nějaké krabice, jak jsme byli na hřbitově, tak tam ji někam dali, otevřeli to tam a my jsme tam dávali hlínu a kytičky.“

Obrázek 12. Kresba smrti

Kazuistika č. 7

Pohlaví: dívka

Věk: 4 roky 8 měsíců

Lateralita: pravá ruka

Datum uskutečnění výzkumu: 17. dubna 2019

ŽIVOT

Počátek kresby

Vzala si do ruky tělovou barvu a řekla, že nakreslí koníky, jak se pasou, protože má koně hodně ráda. A že jim tam přikreslí mrkvičku, aby neměli hlad. Papír si natočila na šířku.

Průběh kresby

Při práci působí uvolněně a vyrovnaně. Emoční rozpoložení je během celé kresebné činnosti pozitivní (stupeň 5). Tahy tužkou jsou přesné a pečlivě řízené. Nenavazuje oční kontakt s okolím, je plně soustředěna na svůj úkol (stupeň 5).

Ukončení kresby

Po skončení práce se rozhlížela po třídě a natěšeně se ptá, jaký bude další úkol, který má splnit. Na kresbě si nechala hodně záležet, obrázek kreslila 20 minut.

Shrnutí

Při kresbě dívka působila klidně a emočně stabilně. V kresbě respektuje dítě celistvý tvar bez překrývání, který by tvar narušilo. Její vztah ke kreslení je kladný.

Rozhovor po kresbě „Popiš, co jsi nakreslil.“

„Tady je ježek a tady jsou živý mrkve a mají tam malé dítě a chtěli králíkovi utéct. Tady je seno a to papají, to fialový je hřívá a jsou tam koníci. Tohle je máma kůň a tohle je mládě kůň. Maminka tam má hříbátko, aby byla šťastná. Koníci skáčou.“

„Co je podle tebe život?“

„Tehle obrázek je život, protože je koník vybarvený obličejovou barvou a má otevřené oči.“

Obrázek 13. Kresba života

SMRT

Vlastní zkušenost se smrtí: ne

Počátek kresby

Nerozmýšlela se a hned začala kreslit. Řekla, že viděla v televizi, jak zabili při boji koníka a že to zkusí nakreslit. Papír si natočila na šířku.

Průběh kresby

Propracování kresby vyžadovalo od dívky značkou dávku trpělivosti a soustředěnosti (stupeň 4). Nevyžaduje zpětnou vazbu, ví, jak má dále v kresbě pokračovat. Dívka na sobě dává znát zájem a nadšení pro práci. V průběhu kresby byla dívka pozitivně emočně naladěná (stupeň 5).

Ukončení kresby

Když dívka dlouho nic nekreslila, zeptala jsem se, zda má hotovo. Dívka spontánně přešla k popisu obrázku. Práci dokončila po 20 minutách.

Shrnutí

V kresbě jsou naznačeny i podrobnosti. Emoční rozpoložení při kreslení je pozitivní, dívka ráda kreslí. Kresbu má promyšlenou a propracovanou do detailu.

Rozhovor po kresbě: „Popiš, co jsi nakreslila.“

„Kůň je dávno starý a tak už zemřel. A nakreslila jsem koně, protože je mám ráda. Dva koníci se prali a ten druhý nedostal žádnou krvičku, ale rytíř dostal krvičku a umřel (viděla to v televizi). Koník leží a má tam lehátko, aby ho nebolely záda, kdyby ležel na silnici nebo na trávníku suchým. Má zavřená očička a tak se pozná, že je mrtvý. Píchl ho někdo mečem a tam byla ta krvička rytíře. Motýlek a beruška mu šli popřát, aby se s ním rozloučili, a donesou mu ty kytičky. Ještě nešel do nebe, ještě ho musí zasadit do země a potom na něj dají kytičky. A človíčky ho nesou na tom nosítku, aby ho dali do země.“

„Co je podle tebe smrt? Co znamená, když někdo umře?“

„Tady ten je černý a je mrtvý. Prvně jsem kreslila jeho paničku, která ho živila a která s ním pracovala a ta zemřela (ta paní se jí tam nevešla). Tady ten koník má zavřené oči.“

Obrázek 14. Kresba smrti

Kazuistika č. 8

Pohlaví: chlapec

Věk: 4 roky 7 měsíců

Lateralita: pravá ruka

Datum uskutečnění výzkumu: 17. dubna 2019

ŽIVOT

Počátek kresby

Popsal mi, že život ztvární kytíčkou a jak na ni svítí slunce. Bez váhání se pustil do práce. Papír si natočil na výšku.

Průběh kresby

U kresby vzdychá a říká, že ho to nebaví, koncentrace v průběhu kresebné činnosti stupeň 2. Tužku držel neobratně, linie je kostrbatá a jemná, nad kresbou se často pozastavoval a dlouze o něčem přemýšlel. U kresby nemluvil, nenavazoval oční kontakt, spíše se kontaktu se mnou úplně vyhýbal. Při kreslení působil úzkostně, proto jsem mu nechala prostor (ustoupila jsem do pozadí). Emoční rozpoložení u chlapce bylo v průběhu kresby negativní (stupeň 1).

Ukončení kresby

Odložil pastelku a vyčkával na moje pokyny. Kresba mu trvala 10 minut.

Shrnutí

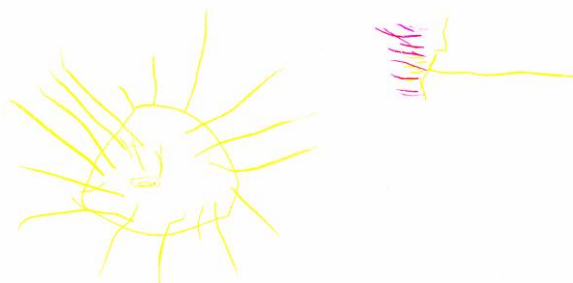
Chlapec nerad kreslí, to bylo znát i z jeho emočních projevů, u stolu působil zoufale a znechuceně. Udržet pozornost chlapce nebylo jednoduché.

Rozhovor po kresbě: „Popiš, co jsi nakreslil.“

„Tady je kytička a kvete. A sluníčko, protože kytička potřebuje k životu vodu a slunce, jinak by uschla.“

„Co je podle tebe život?“

„Sluníčko a voda dává život.“

Obrázek 15. Kresba života

SMRT

Vlastní zkušenost se smrtí: ne

Počátek kresby

Zůstal bez reakce a žádného pohybu sedět na židli. Po chvíli jsem mu položila otázku, zda ví, co nakreslí, či o tom bude ještě přemýšlet. Po delší odezvě, řekl, že nakreslí žebřík. Křečovitě uchoпил pastelku a s velkou námahou začal kreslit. Papír si natočil na šířku.

Průběh kresby

Chlapce zadaný úkol neoslovil, působí nervózně a frustrovaně. Emoční rozpoložení v průběhu plnění zadaného úkolu stupeň 1. Při kresbě je myšlenkami jinde, neustále se otáčí a rozhlíží po okolí, na židličce se vrtí a kope do stolu, od kresby dvakrát odešel. Chlapec se na kresbu nesoustředí (stupeň 1). Z důvodu nedostatečné koordinace pravé ruky, musí vynaložit pro svou kresbu velké úsilí.

Ukončení kresby

Po dokončení kresby odhodil pastelku na stůl a papír s kresbou od sebe odsunul. Před rozhovorem nad kresbou se chlapec došel občerstvit. Kresba i s přestávkami trvala 5 minut.

Shrnutí

Chlapce kresba nebavila, snažil se zadaný úkol splnit, co nejrychleji. Během kreslení si musel dávat pauzu, jinak práci odbýval. Nedokáže se dlouho soustředit na jednu činnost, je roztěkaný. I přestože chlapec od stolu odcházel, podařilo se mu kresbu dokončit.

Rozhovor po kresbě: „Popiš, co jsi nakreslil.“

„To je žebřík a vede až do nebe. Tady jsou mraky a tohle je zem.“

„Co je podle tebe smrt? Co znamená, když někdo umře?“

„Když je v nebi.“

Obrázek 16. Kresba smrti

Kazuistika č. 9

Pohlaví: chlapec

Věk: 4 roky 6 měsíců

Lateralita: pravá ruka

Datum uskutečnění výzkumu: 22. dubna 2019

ŽIVOT

Počátek kresby

Dlouze přemýšlel, co bude kreslit. Do kreslení se mu vůbec nechtělo. Vykládal mi, že chce nakreslit auto, ale že ho neumí, že se mu to nepovede. Papír si natočil na šířku.

Průběh kresby

Při kresbě jsem pozorovala, že je chlapec hodně nejistý. Emoční rozpoložení stupeň 2. Opakovaně navazoval oční kontakt, ujišťoval se tím, zda neudělal chybu. Koncentrace na kresebnou činnost stupeň 3.

Ukončení kresby

Zachmuřele odložil pastelku a zlostným pohledem se na mě zadíval. Nemá potřebu se k obrázku vyjadřovat. Kresba trvala 10 minut.

Shrnutí

Koncentrace byla průměrná. Při kresbě chvátil, aby ji měl rychle hotovou, ale řekl, že ho kreslit baví. Chlapec spolupracoval, ke kresbě neměl potřebu se vyjadřovat. Emoční rozložení bylo spíše negativní.

Rozhovor po kresbě: „Popiš, co jsi nakreslil.“

„Auto, taková telka, myška, balon lítací, živej pán a to strašidlo ho straší, to je jeho barák. On tam chce jít a strašidlo ho nechce pustit.“

„Co je podle tebe život?“

„Tráva a sluníčko. Tady ho auto nepřejede, rozhlíží se přes silnici, dává si pozor.“

Obrázek 17. Kresba života

SMRT

Vlastní zkušenost se smrtí: ne

Počátek kresby

Uchopil černou a začal hned kreslit. Papír si natočil na šířku.

Průběh kresby

Chlapec přistupuje k úkolu velmi negativně. Na kreslení se netěší a to ukazuje i svým přístupem. Působí sklíčeně, emoční rozpoložení při kresbě stupeň 2. Navazuje oční kontakt a vyhledává zpětnou vazbu, koncentrace na kresbu stupeň 3.

Ukončení kresby

Když je kresba hotová, položí pastelku na stůl. Sedí na židličce, hledí do stropu a „dloube se v nose“. S kresbou není spokojen. Celková doba kreslení je 15 minut.

Shrnutí

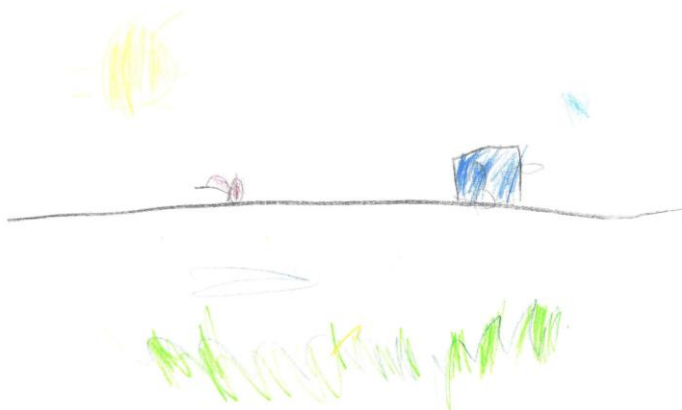
Nejistota je patrná i z kresby, kde působí zakreslené objekty minimalisticky. Při kreslení chtěl chlapec nový papír, aby mohl začít malovat znovu, něco se mu podle jeho slov nepodařilo.

Rozhovor po kresbě: „Popiš, co jsi nakreslil.“

„Trávu, auto, myšku, silnici a sluníčko. To auto přejelo myšku.“

„Co je podle tebe smrt? Co znamená, když někdo umře?“

„Přejede ho auto, se nerozhlídl přes silnici.“

Obrázek 18. Kresba smrti

Kazuistika č. 10

Pohlaví: dívka

Věk: 3 roky 6 měsíců

Lateralita: pravá ruka

Datum uskutečnění výzkumu: 22. dubna 2019

ŽIVOT

Počátek kresby

Řekla, že nakreslí sebe a hned se dala do práce. Papír si natočila na šířku.

Průběh kresby

Dívka kreslí soustředěně (stupeň 4). Vyhledává oční kontakt a čeká na můj souhlas, že kreslí správně. Emočně je v pozitivním rozpoložení (stupeň 4), i když ze začátku byla dívka odtažitá a nedůvěřivá.

Ukončení kresby

Po dokončení kresby dívka položila pastelku. Nevyžaduje zpětnou vazbu, s kresbou je spokojená. Celková doba kreslení je 10 minut.

Shrnutí

Dívka byla v pozitivním naladění, na práci se koncentrovala. Kresba se jí líbí. Dívka nemá potřebu se ke kresbě vracet.

Rozhovor po kresbě: „Popiš, co jsi nakreslila.“

„Sebe a takhle píšu písmenka.“

„Co je podle tebe život?“

„Nevím.“

Obrázek 19. Kresba života

SMRT

Vlastní zkušenost se smrtí: ne

Počátek kresby

Na moment se zadívala někam do třídy, po chvílce si vzala černou pastelku do ruky a začala malovat. Papír si natočila na výšku.

Průběh kresby

I přesto že rozlišuje barvy, pro svou kresbu, která je na bílém papíře, používá černou. Z počátku byl vidět na její tváři údiv, ale jakmile se více zabrala do kresby, působila odhodlaně a uvolněně. Dívka byla v pozitivním naladění (stupeň 4). Po celou dobu její zrak směřoval pouze na kresbu (stupeň koncentrace 4).

Ukončení kresby

Nejistě odložila tužku a zkoumavě mě sleduje, čeká, co se bude dít dál. Kresba smrti dívce zabrala 10 minut.

Shrnutí

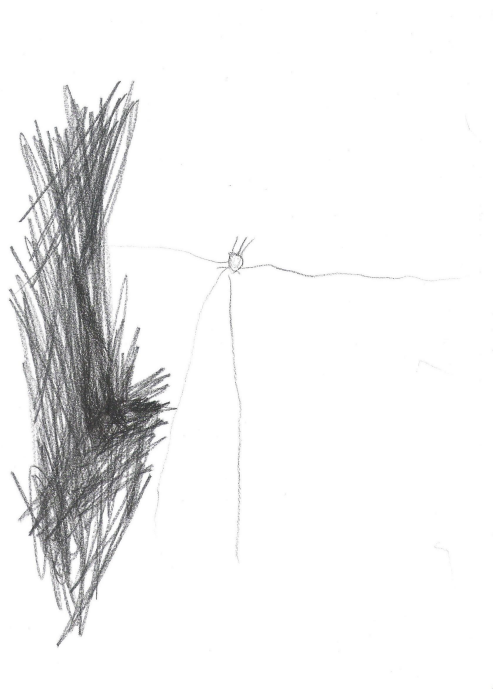
Dívka se při kresbě omezila pouze na černou barvu, i když měla na výběr spoustu barevných pastelek. Chtěla mít úkol, co nejrychleji splněný a proto se na něj snažila plně soustředit. Kresba je vyhovující vzhledem k vývojovému období.

Rozhovor po kresbě: „Popiš, co jsi nakreslila.“

„Pána, to je ta smrt a tady je tma.“

„Co je podle tebe smrt? Co znamená, když někdo umře?“

„Vezme si ho ten pán.“

Obrázek 20. Kresba smrti

Kazuistika č. 11

Pohlaví: chlapec

Věk: 3 roky 10 měsíců

Lateralita: pravá ruka

Datum uskutečnění výzkumu: 22. dubna 2019

ŽIVOT

Počátek kresby

Vzal do ruky pastelku a začal malovat. Rozhodl se pro kresbu tatínka, sebe a malého přírůstku do jejich rodiny, štěňátka Louise. Papír si natočila na šířku.

Průběh kresby

Začal vybarvovat, z ničeho nic přestal, nakreslil šneka, který ho zrovna v tu chvíli napadl a nemá s obrázkem žádnou souvislost. Okomentoval to slovy: „*Ty trika se mi už vybarvovat nechcou, bolí mě hodně ruka.*“. Zadaný úkol ho neoslovil, nebaví. Emoční naladění u chlapce je negativní (stupeň 2). Stále od práce odbíhá, je nesoustředěný (stupeň 2). Tah tužky je silný, ryje, vymlouvá se na bolení ruky. Tlačí na pastelku vši silou.

Ukončení kresby

Ledabyly odložil pastelky, které drží v obou rukách. Délka kresby je 5 minut. Vypráví o jeho pejskovi Lousíkovi, jak s ním byl na procházce a co spolu prováděli. Spontánně přejdeme k popisu obrázku.

Shrnutí

Držení pastelky bylo neobratné. Kresba pro něj nebyla moc zábavná, raději by dal přednost hraní. Dokáže se koncentrovat na činnost pouze krátkou dobu.

Rozhovor po kresbě: „Popiš, co jsi nakreslil.“

„*Tohle jsem já a tady je můj tatínek. Tohle je náš Lousík. A on se počůral doma a maminka nadávala a hodně se zlobila, že to nesmí. Tady leze šnek. Jsem na procházce našel ulitu. A Lousík s námi bydlí doma.*“

„Co je podle tebe život?“

„*A Lousík mě olízl a je to kamarád.*“ Žádná odpověď k tématu.

Obrázek 21. Kresba života

SMRT

Vlastní zkušenost se smrtí: ne

Počátek kresby

Nechala jsem ho přemýšlet. Po dlouhém zamyšlení se pustil do kreslení. Vzal do ruky modrou pastelku a skoro celý obrázek nakreslil pouze modrou pastelkou. Papír si natočil na šířku.

Průběh kresby

Sleduje okolí a nesoustředí se na zadaný úkol (stupeň 2). Při kresbě chlapec opakovaně navazuje oční kontakt, kreslí nerozvázně, čeká na radu. Zpočátku působí úzkostně, což je pravděpodobně zapříčiněno náročností tématu. Z úzkostného stavu přechází do přijetí a plnění zadaného úkolu. Emoční rozpoložení na kresebnou činnost stupeň 3.

Ukončení kresby

S vypětí sil dokončil obrázek a s velkou úlevou a radostí, že má všechny úkoly splněné, si chce jít hrát s ostatními kamarády. Kresba mu trvala 10 minut.

Shrnutí

Chlapec je hodně roztržitý, začne jednu věc a hned přeskočí na další. To je patrné i při hrách. Vše chce mít rychle hotové, a proto není tak pečlivý.

Rozhovor po kresbě: „Popiš, co jsi nakreslil.“

„To jsou strašidla a létají. Mají velký oči. Oni straší lidi, aby se jich báli. Jeden duch je zelený a ostatní modrý. Jsou mrtví, mají takhle dvě nohy. Viděl jsem je v televizi v pohádce. Strašily tam děti a ty se jich bály, ale já se jich nebojím, přepral bych je.“

Zeptala jsem se ho, proč poslední strašidlo vybarvil zelenou. Odpověděl, že to tak prostě musí být.

„Co je podle tebe smrt? Co znamená, když někdo umře?“

„Strašidla.“

Obrázek 22. Kresba smrti

Kazuistika č. 12

Pohlaví: chlapec

Věk: 3 roky 8 měsíců

Lateralita: pravá ruka

Datum uskutečnění výzkumu: 22. dubna 2019

ŽIVOT

Počátek kresby

Začal malovat a zároveň vyprávět, jak byli na výletě s rodinou a kde všude byli. Papír si natočil na šířku.

Průběh kresby

Při kresbě chlapec oční kontakt nenavazuje, plně se na činnost soustředí (stupeň 5), kresbu chce mít rychle za sebou. Kreslí bez známek nervozity, emoční rozpoložení stupeň 5.

Ukončení kresby

Po dokončení činnosti se chlapec zeptá, jestli může uklidit pastelku na svoje místo, více se k obrázku sám nevrací, kresba trvala 10 minut.

Shrnutí

Kulaté tvary kombinuje s rovnými čarami, nezaměřuje se na detaily. Je to první náznak postavy, charakterizovaný tzv. hlavonožec, tento kresebný projev je typický jeho věkové kategorii. Na kresbu se maximálně soustředil, během celé kresby bylo emoční rozpoložení pozitivní.

Rozhovor po kresbě: „Popiš, co jsi nakreslil.“

„Tohle je můj tatínek a tady jsem já. Jdeme s tatínkem na procházku do lesa. Chodíme se tam koukat na zvířátka. Viděli jsme tam srnky a museli jsme být potichu, aby se nepolekaly a neutekly. Maminka je doma a hlídá sestřičku.“

„Co je podle tebe život?“

„Zvířátka a kytičky.“

Obrázek 23. Kresba života

SMRT

Vlastní zkušenost se smrtí: ano (smrt babičky a dědy)

Počátek kresby

Na kreslení se těšil. Vyprávěl mi o jeho sousedce, která nedávno zemřela, že odešla do nebe a popisoval mi, kdo všechno s ní v nebi je. Papír si natočil na šířku.

Průběh kresby

I přes zadané téma, působil chlapec vesele a to se odrazilo i v jeho kresbě. V průběhu kresby bylo emoční rozpoložení pozitivní (stupeň 4). Během kresby je soustředěný (stupeň 4) a jistý. Kresbu chtěl rychle dokončit.

Ukončení kresby

Jakmile ukončil kresbu, přesměroval hovor k úplně jinému tématu. Kresba trvala 10 minut.

Shrnutí

Po celou dobu kresby bylo parné, že dítě přemýšlí o nějakém zážitku, který by mi chtělo sdělit, ale i přesto se na kresbu soustředí a dokončuje ji v pozitivním naladění.

Rozhovor po kresbě: „Popiš, co jsi nakreslil.“

„Nakreslil jsem nebe, to je ta modrá čára. A tam v tom nebi jsou babička, děda, paní Š. (sousedka) a další umřelý lidi. Oni tam takhle jsou spolu, tam nahoře. Koukají se na nás.“

„Co je podle tebe smrt? Co znamená, když někdo umře?“

„Umře a je v nebi. Tam nahoře.“

Obrázek 24. Kresba smrti

7 Analýza dat

Analýza a vyhodnocení kresby života

Celkem bude vyhodnoceno 12 kreseb. Vzhledem k možnosti zařazení kresby do více kategorií, nebude celkový součet odpovídat výzkumnému souboru. Při analýze a vyhodnocení kresby v našem souboru jsou zvoleny tyto kategorie:

- A. Zvířata
- B. Rostliny
- C. Stromy
- D. Lidé
- E. Obloha

Tabulka 2: Jaké symboly budou v kresbě života?

Věk	3–4 roky			4–5 let				5–6 let					Celkem
Pohlaví	chlapci		dívka	chlapci		dívky		chlapci		dívky			
Kazuistika č.	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	
A. Zvířata		X		X		X						X	4
B. Rostliny				X	X	X	X	X		X			6
C. Stromy								X		X			2
D. Lidé	X	X	X	X			X	X	X	X	X	X	10
E. Obloha				X	X	X	X	X		X		X	7

Jak můžeme vidět v tabulce 2, nejvíce zastoupená je kategorie lidé (v 10 případech). V těchto kresbách děti nejčastěji malovaly svoji rodinu, příbuzné a nejlepší zážitky s nimi. Při popisu obrázků vysvětlovaly (starší děti 5–6 let), že právě rodina je pro ně v životě nejdůležitější. U jednoho z obrázků byl důraz kladen na detail bijícího srdce, které znázorňovalo onen život. Taktéž se v hojném počtu v kresbách vyskytuje obloha (v 7 případech) a rostliny (v 6 případech). Ve 4 případech byla zastoupena i kategorie zvířata. Na obrázcích se objevila, jak náhodně vymyšlená zvířata, tak i domácí mazlíčci. Naopak znázornění života stromy bychom našli pouze ve 2 kresbách.

Tabulka 3: Frekvence kreseb v systému nadřazených kategorií podle věku a pohlaví

Věk	3–4 roky	4–5 let	5–6 let	Celkem
A. Zvířata				4 (13,79%)
Chlapci	1	1	0	2
Dívky	0	1	1	2
B. Rostliny				6 (20,7%)
Chlapci	0	2	1	3
Dívky	0	2	1	3
C. Stromy				2 (6,9%)
Chlapci	0	0	1	1
Dívky	0	0	1	1
D. Lidé				10 (34,48%)
Chlapci	2	1	2	5
Dívky	1	1	3	5
E. Obloha				7 (24,14%)
Chlapci	0	2	1	3
Dívky	0	2	2	4
Celkem	4	12	13	29 (100%)

Z tabulky vyplývá, že se v kresbách nejvíce objevuje kategorie lidé a to v rovnoměrném zastoupení u dívek i chlapců. Nejméně zastoupená kategorie u obou pohlaví ve věkové kategorii 5–6 let jsou stromy. Kategorie obloha se objevila ve 3 případech u chlapců a ve 4 případech u dívek. Kategorie rostliny jsou zastoupeny u obou pohlaví rovnoměrně (3 případy). Taktéž je tomu i u kategorie zvířata, kde je zastoupení také vyvážené (2 případy). Ve věkové kategorii 3–4 roky se v kresbách života objevilo celkově nejméně symbolů života (4 případy). Nejvíce symbolů života bylo zaznamenáno ve věkové kategorii 5–6 let (13 případů).

Tabulka 4: Jaké barvy se objeví v kresbě života?

Věk	3–4 roky			4–5 let				5–6 let					Celkem
Pohlaví	chlapci		dívka	chlapci		dívky		chlapci		dívky			
Kazuistika č.	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	
Černá	X		X			X			X	X	X	X	7
Šedá													0
Hnědá				X			X	X		X	X	X	6
Tmavě zelená				X		X		X		X		X	5
Světle zelená							X			X	X	X	4
Fialová						X					X		2
Tmavě modrá	X	X		X		X	X	X	X	X		X	9
Světle modrá	X	X		X		X					X	X	6
Červená		X				X	X	X	X	X	X	X	8
Tmavě růžová	X		X		X				X	X	X		6
Světle růžová										X			1
Oranžová	X	X		X		X	X		X	X		X	8
Béžová			X			X			X	X	X		5
Žlutá			X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	10

V tomto případě lze vyčíst z tabulky 4, že nejvíce dětí předškolního věku použilo na kresbu života žlutou barvu, kterou využilo 10 dětí z celkového počtu 12. Druhá nejvíce frekventovaná barva vyskytující se v kresbě života byla barva tmavě modrá (9 dětí). Tyto dvě barvy, žlutou a tmavě modrou, využívaly děti ve svých kresbách v převážné většině na kresbu slunce a oblohy. V hojném zastoupení se v kresbách taktéž objevuje červená a oranžová barva (8 dětí). Černá barva se objevila v kresbě u 7 dětí, ale celkově v kresbě nedominovala. V obrázcích byla použita především na obrysy či vybarvení menších ploch. V jedné z kreseb, ve věkové kategorii 3–4 roky, černá barva převažovala nad ostatními barvami. Naopak nejméně využívané byly barvy fialová (2 děti) a světle růžová (1 dítě). V žádném ze ztvárněných kreseb života nebyla použita šedá barva.

Analýza a vyhodnocení rozhovoru po kresbě života

Vyhodnocení rozhovoru s dětmi na základě odpovědí na otázku: „*Co je podle tebe život?*“. Jednotlivé kategorie jsou vyvozeny a zobecněny z výpovědí dětí.

Tabulka 5: Co je podle tebe život?

Věk	Výrok dítěte	Kategorie
3–4 roky	„Nevím.“	Rostliny Zvířata
	„A Lousík mě olízl a je to kamarád.“	
	„Zvířátka a kytičky.“	
4–5 let	„Že nám bouchá srdíčko.“	Fungování orgánů Obloha Voda Rostliny
	„Tenhle obrázek je život, protože je koník vybarvený obličejovou barvou a má otevřené oči.“	
	„Sluníčko a voda dává život.“	
	„Tráva a sluníčko. Tady ho auto nepřejede, rozhlíží se přes silnici, dává si pozor.“	
5–6 let	„Že jsme všichni zdraví a máme se rádi.“	Zdraví/fungování orgánů Barevnost Pozitivní emoce (veselost) Lidé (rodina, miminko)
	„Když si třeba hraju s bráškou nebo s maminkou a tatínkem.“	
	„To je třeba, když má maminka v bříšku miminko. A že jsme barevní a veselí, proto jsme živí.“	
	„Život je, že jsme barevný a máme vidět oči, uši a pusy a nejsme v tom obalu zakopaný v zemi.“	
	„Nevím.“	

Odpovědi dětí na otázku: „*Co je podle tebe život?*“ (viz tabulka 4), se shodovaly s kresbou, kterou děti malovaly. Odpověď, která se řadí do kategorie rostliny, se objevovala ve 2 výpovědích věkových kategorií 3–4 roky a 4–5 let. Taktéž se v odpovědích objevovala kategorie – fungování orgánů a to ve věkové kategorii 4–5 let a 5–6 let. Ve výpovědích se objevují další kategorie, jako jsou zvířata, obloha, voda a lidé. Zajímavou odpovědí, která nebyla zmíněna při popisu kresby „*Popiš, co jsi namaloval/a.*“ byla, „*A že jsme barevní a veselí, proto jsme živí.*“.

Analýza a vyhodnocení kresby smrti

Při analýze a vyhodnocení kresby využijí rozdělení do kategorií podle Bonotiové. Celkem bude vyhodnoceno 12 kreseb. Kresby budou zařazeny do více kategorií, proto celkový počet nebude odpovídat výzkumnému souboru.

Kategoriální systém pro kvalifikaci kreseb v našem souboru:

(inspirováno Bonotivou et. al. 2013)

A. Biologický koncept smrti

1. Násilná smrt způsobená vnější silou (střelba, nehoda, vražedné scény)
2. Moment smrti
3. Mrtvá osoba, vyobrazením pohřební scény, hřbitov, hrob

B. Psychologický koncept smrti

4. Emocionální reakce na smrt (smutek, slzy, strach)
5. Představy, úzkost
6. Prázdnota (černé plochy, nesmyslnosti, neforemnosti)

C. Metafyzický koncept smrti

7. Blížící se smrt (světlo na konci tunelu)
8. Záhadnost, imaginace, symboly smrti (kříže, svíčky, květiny, apod.)
9. Personifikace smrti (malby smrtky, kostlivců, apod.)
10. Nebe nebo peklo

D. Neadekvátní koncept smrti

11. Netýkají se smrti

Tabulka 6: Frekvence kreseb v kategoriích podle věku a pohlaví

Věk	3–4 roky			4–5 let				5–6 let					Celkem
Pohlaví	Chlapci		dívka	chlapci		dívky		chlapci		dívky			
Kazuistika č.	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	
A. Biologický koncept													9 (37,5%)
1. Násilná smrt				X									1
2. Moment smrti												X	1
3. Mrtvá osoba, pohřeb, hrob, hřbitov	X					X	X	X	X	X	X		7
B. Psychologický koncept													1 (4,17%)
4. Emoce							X						1
5. Představy, úzkost													0
6. Prázdnota													0
C. Metafyzický koncept													14 (58,33%)
7. Blížící se smrt													0
8. Záhadnost, imaginace, symboly smrti		X	X		X	X	X	X					6
9. Personifikace smrti			X							X		X	3
10. Nebe, peklo	X				X					X	X	X	5
D. Neadekvátní koncept													0
11. Netýkají se smrti													0
Celkem	3		2	3		5		3		8			24 (100%)

Z tabulky vidíme, že nejvíce dětí zobrazilo ve svých kresbách metafyzickou smrt (14 případů). V 6 případech je zastoupena podkategorie záhadnost, imaginace a symboly smrti, dále v 5 kresbách se objevuje nebe, peklo. Podkategorie symboly smrti obsahovala v kresbách květiny, svíčky, obrázek na náhrobku a kříže na pomníku. Nejméně zastoupená podkategorie personifikace smrti se objevila u 3 dětí.

Druhou nejvíce zastoupenou koncepcí je biologická, kde je hojně zastoupena v 7 případech podkategorie mrtvá osoba, pohřeb, hrob, hřbitov. Tyto kresby zahrnovaly obrázky s motivy: mrtvá příbuzná ležící na trávě, kůň na nosítku (čeká, až ho zasadí do země), člověk v obalu, hřbitov, hroby. Násilná smrt se objevila v jednom z výkresů, kdy nebyla myšlena násilná smrt člověka ale zvířete.

Psychologické zobrazení smrti se vyskytlo v kresbě u jedné dívky ve věkové kategorii 4–5 let. Z tabulky plyne, že žádné dítě zúčastněné výzkumu se svou kresbou nezařadilo do konceptu neadekvátní.

Tabulka 7: Frekvence kreseb v kategoriích podle věku (3–4 roky) a pohlaví

Věk	3–4 roky			Celkem
Pohlaví	Chlapci		Dívka	
Kazuistika č.	12	11	10	
A. Biologický koncept				1
1. Násilná smrt				0
2. Moment smrti				0
3. Mrtvá osoba, pohřeb, Hrob, hřbitov	X			1
B. Psychologický koncept				0
4. Emoce				0
5. Představy, úzkost				0
6. Prázdnota				0
C. Metafyzický koncept				4
7. Blížící se smrt				0
8. Záhadnost, imaginace, symboly smrti		X	X	2
9. Personifikace smrti			X	1
10. Nebe, peklo	X			1
D. Neadekvátní koncept				0
11. Netýká se smrti				0
Celkem	2	1	2	5

Ve věkové kategorii 3–4 roky se vyskytovala v kresbách u všech 3 dětí metafyzická smrt. Metafyzická smrt byla znázorněna například jako pán, který představuje smrt, či jako strašidla, kteří straší lidi. U jednoho dítěte se objevil i biologický koncept smrti, ten byl konkrétně znázorněn jako mrtvý příbuzný v nebi.

Tabulka 8: Frekvence kreseb v kategoriích podle věku (4–5 let) a pohlaví

Věk	4–5 let				Celkem
Pohlaví	Chlapci		dívky		
Kazuistika č.	9	8	7	6	
A. Biologický koncept					3
1. Násilná smrt	X				1
2. Moment smrti					0
3. Mrtvá osoba, pohřeb, hrob, hřbitov			X	X	2
B. Psychologický koncept					1
4. Emoce				X	1
5. Představy, úzkost					0
6. Prázdnota					0
C. Metafyzický koncept					4
7. Blížící se smrt					0
8. Záhadnost, imaginace, symboly smrti		X	X	X	3
9. Personifikace smrti					0
10. Nebe, peklo		X			1
D. Neadekvátní koncept					0
11. Netýká se smrti					0
Celkem	1	2	2	3	8

Z tabulky vyplývá, že ve věkové kategorii 4–5 let je u 3 dětí z celkového počtu 4 zastoupen metafyzický koncept. Nejvíce tyto kresby obsahovaly podkategorii symboly smrti, záhadnost a imaginaci. V kresbách se objevovaly symboly jako květiny či žebřík do nebe. Taktéž je tomu i u biologického konceptu, kde děti v kresbě zobrazovaly především mrtvé osoby či zvířata a jejich pohřby. Vyjma jedné kresby, kde byl znázorněn budoucí akt, jak auto přejede myš, tudíž vyjádření násilné smrti.

Naopak nejméně je zastoupen koncept psychologický a to pouze v jednom případě, kdy dívka zobrazila pohřeb příbuzné a pozůstalé osobě nakreslila slzy.

Tabulka 9: Frekvence kreseb v kategoriích podle věku (5–6 let) a pohlaví

Věk	5–6 let					Celkem
Pohlaví	chlapci		dívky			
Kazuistika č.	5	4	3	2	1	
A. Biologický koncept						5
1. Násilná smrt						0
2. Moment smrti					X	1
3. Mrtvá osoba, pohřeb, hrob, hřbitov	X	X	X	X		4
B. Psychologický koncept						0
4. Emoce						0
5. Představy, úzkost						0
6. Prázdnota						0
C. Metafyzický koncept						5
7. Blížící se smrt						0
8. Záhadnost, imaginace, symboly smrti	X					1
9. Personifikace smrti			X		X	2
10. Nebe, peklo			X	X	X	3
D. Neadekvátní koncept						0
11. Netýkají se smrti						0
Celkem	2	1	3	2	3	10

Ve věkové kategorii 5–6 let nebyl zastoupen v žádné z kreseb psychologický koncept smrti. Naopak biologická smrt se objevila u každého dítěte. Ve 2 případech je znázorněna v podobě mrtvé osoby a zvířete, v dalších 2 kresbách je biologický koncept znázorněn jako hrob a hřbitov a v poslední kresbě je zobrazena jako moment smrti, kde pejsek snědl zeleného broučka a potom umřel.

4 děti z 5 ve svých kresbách při zobrazování smrti použili biologický i metafyzický koncept. U metafyzického konceptu převládalo vyobrazení smrti v podobě křídel a nebe, ve 2 kresbách to byla personifikace smrti a u jednoho dítěte se v kresbě objevily symboly smrti – svíčky a obrázky na hrobech.

Tabulka 10: Frekvence kreseb v systému nadřazených kategorií podle věku a pohlaví

Věk	3–4 roky	4–5 let	5–6 let	Celkem
A. Biologický koncept				9
Chlapci	1	1	2	4
Dívky	0	2	3	5
B. Psychologický koncept				1
Chlapci	0	0	0	0
Dívky	0	1	0	1
C. Metafyzický koncept				14
Chlapci	2	2	1	5
Dívky	2	2	5	9
D. Neadekvátní koncept				0
Chlapci	0	0	0	0
Dívky	0	0	0	0
Celkem	5	8	11	24

Z tabulky je zřejmé, že v každé věkové kategorii u obou pohlaví je nejméně v jednom případě kresby smrti použit metafyzický koncept. Metafyzický koncept je nejvíce zastoupen u dívek a to ve věkové kategorii 5–6 let. Ve svých kresbách dívky používaly pro vyjádření smrti nebe a personifikaci smrti. Dále je metafyzický koncept zastoupen ve všech věkových kategoriích u obou pohlaví rovnoměrně vyjma věkové kategorie 5–6 let u pohlaví chlapců, kde se vyskytuje pouze v jednom případě.

Děti kreslily poměrně často i biologický koncept smrti (N=9). Největší zastoupení biologické smrti je vidět u dívek ve věkové kategorii 5–6 let. U mladších dětí ve věkové kategorii 3–4 roky se vyskytl pouze v jednom případě a to u chlapců.

Nejméně častý byl psychologický koncept smrti, kde byla zastoupena podkategorie emoce a to ve věkové kategorii 4–5 let. Dívka, která se týden před uskutečněním výzkumu účastnila pohřbu příbuzné, do kresby namalovala slzy.

Při analýze a vyhodnocení symbolů kresby smrti jsou v našem souboru zastoupeny tyto symboly:

- A. Mrtvý člověk
- B. Hrob, rakev, hřbitov
- C. Nebe
- D. Žebřík/schody
- E. Křídla
- F. Slzy, smutek
- G. Černé, šedé pole
- H. Svíčky, kytky, kříže
- I. Polidšťování, smrtka, kostlivec

Tabulka 11: Jaké symboly budou v kresbě smrti?

Věk	3–4 roky			4–5 let				5–6 let					Celkem
Pohlaví	chlapci		dívka	chlapci		dívky		chlapci		dívky			
Kazuistika č.	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	
A. Mrtvý člověk, zvíře	X					X	X		X	X	X		6
B. Hrob, rakev, hřbitov							X	X	X				3
C. Nebe	X				X					X	X		4
D. Žebřík/schody					X					X			2
E. Křídla											X	X	2
F. Slzy, smutek							X						1
G. Černé, šedé pole			X										1
H. Kříže, svíčky, kytky						X	X	X					3
I. Smrtka, kostlivec			X							X		X	3

Z tabulky je zřejmé, že se v kresbách nejvíce objevily symboly mrtvého člověka/zvířete (v 6 případech). Ve 4 případech byla smrt znázorněna jako nebe. V jednom případě se v kresbách objevily slzy a taktéž v jedné kresbě se objevil symbol smrti černé pole.

Tabulka 12: Frekvence kreseb v kategorii podle předchozích zkušeností se smrtí

Věk	3–4 roky			4–5 let				5–6 let				
Kazuistika č.	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
Zkušenost	2	0	0	0	0	0	2	1	0	0	1	0
A. Biologický koncept												
1. Násilná smrt				X								
2. Moment smrti												X
3. Mrtvá osoba, pohřeb, hrob, hřbitov	X					X	X	X	X	X	X	
B. Psychologický koncept												
4. Emoce							X					
5. Představy, úzkost												
6. Prázdnota												
C. Metafyzický koncept												
7. Blížící se smrt												
8. Záhadnost, imaginace, symboly smrti		X	X		X	X	X	X				
9. Personifikace smrti			X							X		X
10. Nebe, peklo	X				X					X	X	X
D. Neadekvátní koncept												
11. Netýkají se smrti												

Při analýze a vyhodnocení kresby v našem souboru jsou předchozí zkušenosti dětí, rozdělily do kategorií následovně:

Zkušenost 0 – v této skupině jsou děti, které nemají žádnou zkušenost s úmrtím blízké osoby ani domácího mazlíčka. Musíme si uvědomit, že i děti v nízkém věku jsou vystaveny například mediím, počítačovým hrám apod. a pravděpodobně určitou zkušenost se smrtí mají.

Zkušenost 1 – jsou zde zařazeny děti, které zažily smrt domácího zvířete, ale nemají zkušenost s úmrtím blízkého člena rodiny.

Zkušenost 2 – tato skupina je z dětí, které mají zkušenost s úmrtím blízkého člena rodiny

Do kategorie se *zkušeností 2* spadají 2 děti (3–4 roky, 4–5 let).

Kazuistika č. 12 (3–4 roky) v kresbě se objevily mrtvé osoby (biologický koncept) a nebe (metafyzický koncept).

Kazuistika č. 6 (4–5 let) u této dívky se v představě smrti objevují všechny 3 koncepty smrti. Dívka vyobrazila smrt jako pohřeb (biologický koncept). Do kresby zařadila psychologický koncept, kdy truchlící nakreslila slzy. U metafyzického konceptu podkategorie symboly smrti byly v kresbě zastoupeny květiny.

Do kategorie se *zkušeností 1* spadají 2 děti (5–6 let).

Kazuistika č. 5 (5–6 let) v kresbě smrti chlapec nakreslil hroby (biologický koncept), ve kterých jsou mrtví lidé. V kresbě detailně zachytil metafyzický koncept smrti jako květiny a obrázky na hrobech.

Kazuistika č. 2 (5–6 let) dívka znázornila smrt v podobě mrtvé kočky (biologický koncept), která letí do nebe (metafyzický koncept).

Z tabulky plyne, že do kategorie *zkušenost 0* spadá 8 dětí.

Tabulka 13: Jaké barvy se objeví v kresbě smrti?

Věk	3–4 roky			4–5 let				5–6 let					Celkem
Pohlaví	chlapci		dívka	chlapci		dívky		chlapci		dívky			
Kazuistika č.	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	
Černá	X		X	X	X	X		X	X	X	X	X	10
Šedá									X			X	2
Hnědá	X					X	X	X	X	X	X	X	8
Tmavě zelená	X			X		X		X		X			5
Světle zelená	X	X		X		X	X					X	6
Fialová						X					X		2
Tmavě modrá		X		X	X	X	X	X		X		X	8
Světle modrá	X	X		X	X		X	X		X	X	X	9
Červená				X		X	X	X	X	X	X	X	8
Tmavě růžová							X			X			2
Světle růžová							X						1
Oranžová				X		X	X			X	X	X	6
Béžová						X					X		2
Žlutá				X	X	X	X	X		X		X	7

Z tabulky 13 je zřejmé, že se v kresbách smrti nejvíce objevovala černá barva a to v 10 případech z celkového počtu 12. Druhá nejvíce využívaná barva v kresbě smrti byla barva světle modrá (v 9 případech). Tuto barvu děti ve svých kresbách použily převážně na oblohu, nebe. 8 dětí ve svých kresbách použilo barvy hnědou, tmavě modrou a červenou. V hojném zastoupení (u 7 kreseb) se objevila barva žlutá. V jedné z kreseb, ve věkové kategorii 4–5 let, se objevila světle růžová. Dalšími méně využívanými barvami byly béžová, tmavě růžová, fialová a šedá (ve 2 případech). I když se v kresbě smrti objevilo 14 výběrů barev, nejvíce převažuje černá, hnědá, tmavě modrá a barvy jako žlutá a růžová jsou v kresbách spíše doplňující.

Analýza a vyhodnocení rozhovorů po kresbě smrti

Co si pod pojmem smrti děti představují, bylo vyhodnoceno z obsahových odpovědí a zaznamenáno v tabulce. Jedná se o kategorie: nevyhnutelnost, univerzálnost, nevratnost, skončení funkcí, příčinnost, smrt a posmrtnost.

Popis jednotlivých kategorií, tak jak popsali Speece a Brent:

(inspirováno Žaloudíkovou, 2015)

- **Nevyhnutelnost** smrti pro vše živé, smrt je pro všechno živé nevyhnutelná
- **Universalita** znamená porozumění tomu, že všechny živé bytosti zemřou, tak je pochopena i vlastní smrt
- **Nevratnost** odkazuje na pochopení toho, že pokud něco živého zemře, fyzické tělo už nemůže být zpětně oživeno.
- **Skončení funkcí** je vymezena pochopením, že v momentě kdy zemřeme, zastaví se životní funkce – tělesné i mentální
- **Příčinnost** je pochopení důvodů, které vedou ke smrti (zahrnuje jak abstraktní, tak i reálnou složku), dítě si uvědomuje, z jakých důvodů může někdo zemřít
- **Posmrtnost** je vnímána jako pokračování života po smrti v různých podobách – vztahuje se zejména k náboženským představám

Tabulka 14: „Co je podle tebe smrt? Co znamená, když někdo umře?“

Věk	Výrok dítěte	Kategorie
3–4 roky	„Vezme si ho ten pán.“	Příčinnost
	„Strašidla.“	Smrt
	„Umře a je v nebi. Tam nahoře.“	Posmrtnost
4–5 let	„Že jim nebouchá. A Esterky babička je mrtvá, protože byla v kostele a já jsem viděla obrázek (myšleno parte), že umřela. Ta Esterky babička leží. A dávají jí do nějaké krabice, jak jsme byli na hřbitově, tak tam ji někdo dali, otevřeli to tam a my jsme tam dávali hlínu a kytičky.“	Skončení funkcí
	„Tady ten je černý a je mrtvý. Prvně jsem kreslila jeho paničku, která ho živila a která s ním pracovala a ta zemřela (ta paní se jí tam nevešla). Tady ten koník má zavřené oči.“	Skončení funkcí
	„Když je v nebi.“	Posmrtnost
	„Přejede ho auto, se nerozhlídl přes silnici.“	Příčinnost
5–6 let	„To je, když smrtka někomu dá toho broučka do jídla a ten ho sní a umře a potom letí do nebe.“	Příčinnost Posmrtnost
	„Je to moje mrtvá kočička Bublina a se Smrtkou letí do nebička. Má křídla a je hodně chlupatá. Nakreslila jsem tam mrak, jakože je v tom nebi.“	Posmrtnost
	„To je když si pro někoho přijde smrt a tím je ten člověk umřelej a má černý tričko a potom de po schodech do nebe.“	Příčinnost Posmrtnost
	„Když je někdo v tom obalu a nejsou mu vidět oči, no a ani pusa a rozprskne se ta krev. A zůstane zakopanej v zemi.“	Skončení funkcí Příčinnost
	„Když je někdo v zemi na hřbitově.“	Smrt

Z analýzy dětských rozhovorů, jak můžeme vidět v tabulce 14, je nejčastější představou pojmu smrti ve všech věkových kategoriích právě posmrtnost (v 5 případech), většina dětí ve své výpovědi uvedla spojitost s nebem. Stejně byla v odpovědích zastoupena i kategorie příčinnost. V menší hojnosti byly použity odpovědi zařazené v kategorii skončení funkcí (ve 3 případech).

Vyhodnocení pozorování během kresby

Pozorování bylo zaměřeno na celý proces kresby – počátek, průběh a ukončení.

1. Na počátku kresby byl sledován přístup dítěte k činnosti. Zaměřili jsme se na to, zda dítě začne kreslit hned nebo se rozmýšlí a přemýšlí nad zadáním. U jednotlivých témat nebyl zaznamenán žádný rozdíl, 66,7% dětí začalo kreslit hned, ostatní déle zvažovaly, co nakreslí (33,33%).
2. V průběhu kresby byla pozornost zaměřena na chování a prožívání dítěte v průběhu celé kresebné činnosti. Mimo jiné byla sledována koncentrace pozornosti a emoční rozpoložení dítěte.

Pro koncentraci pozornosti na kresbu byla vytvořena škála s 5 stupni. 1. stupeň představuje nízkou koncentraci pozornosti na kresbu, 5. stupeň naopak vysokou koncentraci pozornosti na kresbu. Při kresbě života byla koncentrace pozornosti vysoká (průměrně 4. stupeň na škále koncentrace pozornosti). Při kresbě smrti byl výsledek koncentrace pozornosti na střední úrovni (průměrně 3. stupeň). Výsledek tohoto stupně koncentrace je pravděpodobně zapříčiněn náročností tématu.

Emoční rozpoložení, které bylo zaznamenáváno pomocí škály v rozsahu 5 stupňů. 1. stupeň = negativní rozpoložení, 5. stupeň = pozitivní rozpoložení. Emoční rozpoložení při kresbě života bylo pozitivní (průměrně 4. stupeň na škále emočního rozpoložení). U kresby smrti bylo emoční rozpoložení neutrální (průměrně 3. stupeň na škále emočního rozpoložení).

3. V části ukončení kresby byl sledován způsob ukončení kresebné činnosti a bylo zaznamenáno, jak dlouho dítě kreslilo. Průměrná délka kresby života činila 14 minut. U smrti je průměrná délka kresby 13 minut. Obě kresby dohromady dětem trvaly v průměru 27 minut.

8 Diskuze

Cílem práce bylo přiblížit chápání pojmu života a smrti u dětí předškolního věku. Všechny děti, se kterými byl proveden výzkum, jsem znala, díky tomu rozhovory probíhaly v bezpečné atmosféře a děti byly komunikativní.

Cílem bakalářské práce bylo charakterizovat způsob, jakým předškolní děti ve své tvorbě znázorňují život a smrt, jak tyto pojmy chápou, co si představují, když se řekne život nebo smrt a k tomu byla použita metoda výtvarného projevu. Zkoumá také, jaké barvy převážně používají předškolní děti ke kresbě na téma života a smrti a jaké symboly smrti se v jejich kresbách objevují.

Pohled dětí na problematiku života a smrti je závislý na věku a také na jejich zkušenostech, ukázal se také rozdíl mezi pohlavím. Děti ve věku 3 až 4 roky odpovídaly na otázku „*Co je to život?*“ a „*Co je to smrt?*“ jinak než děti ve věku 5 až 6 let. Každé dítě je individualita, vyrůstá v jiném prostředí, má rozdílný vývoj, odlišné podmínky ke svému rozvoji a to se také ukázalo i v kresbách dětí.

Při znázornění života dětí předškolního věku nehledě na pohlaví nejčastěji kreslily lidské postavy. Objevovaly se motivy rodiny, která je pro ně v životě tou nejdůležitější. Méně často se v kresbě objevovaly také zvířecí motivy, ovšem nejméně zastoupenou kategorií v kresbách života byly stromy. Z výsledků je možné vidět, že u dětí ve věkové skupině 3 – 4 roky se v kresbách objevilo nejméně symbolů života. Naopak skupina ve věkovém rozpětí 5 – 6 let se již profiluje více dle pohlaví a v tomto případě i dle prostředí, ve kterém daný jedinec vyrůstá, a v kresbách pro vyjádření života využily daleko více symbolů.

Volba symbolů v kresbě života pravděpodobně souvisí s dětskou představivostí. Jak uvádí Vágnerová (2005), děti smysl života realizují například prostřednictvím myšlenek na to, „kým v budoucnu budu“, „kým se stanu“ nebo „co dokáží“ a dále, že: „...nekritičnost a přehnaný důraz na sebe sama jsou zcela typickým projevem ještě nedostatečně zralé dětské identity. Také Langmeier a Krejčířová (2006) uvádějí ve své publikaci, že: „...smysl života je u předškolních dětí poměrně výrazně navázán na aktuální situaci, kterou dítě prožívá, tedy není příliš zaměřen do budoucna, ale ani do minulosti, neboť dítě žije „teď a tady“. Smyslem jeho života se stává jeho nejbližší, jeho rodina, tedy přímo vztahy a interakce mezi ním a jeho

nejbližšími. Dítě se pojímá a hodnotí tak, jak na něho vzhlížejí druzí, kteří jsou pro něj nejdůležitějšími osobami, tj. matka, otec a sourozenci.“ I proto se v kresbě tyto motivy nejvíce objevují.

Co se týče barvy u znázornění života, lze říci, že u dětí všech věkových kategorií i pohlaví se objevuje celá paleta barev, avšak z výzkumu vyplývá, že paleta barev se rozšiřuje úměrně s věkem dětí, tedy že starší děti využívají většího množství barev a odstínů než mladší děti.

Ve vztahu k vnímání smrti bylo cílem zjistit, jak děti smrt znázorní a jak ji vnímají, protože navzdory snaze dospělých ochránit malé děti před konfrontací s koncem života, se už děti předškolního věku se smrtí setkávají, ať už jde o úmrtí domácího mazlíčka či blízké osoby. Zároveň ji interindividuálně odlišným způsobem vnímají, vnitřně zpracovávají a prezentují ve své výtvarné či jiné tvorbě. Různým způsobem potom nově objevené téma smrti, případně strach ze smrti může ovlivnit chování dětí.

Z výzkumu vyplývá, že předškolní děti při ztvárňování smrti nejčastěji zobrazují hřbitov, pohřeb, hrob či mrtvou osobu. Smrt je pro malé děti úzce spojena se záhadností, imaginací a symboly smrti, pro poměrně vysoké procento dětí je téma smrti spojeno také s představou nebe a pekla. Z výzkumu vyplývá, že děti si smrt nespojují s pocitem prázdnoty, ani s úzkostí.

Ze symbolů souvisejících se smrtí se v kresbě předškolních dětí nejčastěji objevoval mrtvý člověk nebo mrtvé zvíře, druhým nejčastějším symbolem bylo nebe. Objevily se symboly hrobu, rakve, hřbitova, kříže, svíček, kytěk, kostlivce či smrtky. Společně s rostoucím věkem dítěte se zvyšoval také počet symbolů, které se v dětské kresbě smrti objevovaly.

Zkoumání konceptu smrti se věnovala řada autorů. V této práci jsme vycházeli z výzkumu, který provedla Iva Žaloudíková (2015). Ta metodou kresby, pojmových map a rozhovorů zkoumala skupinu dětí v předškolním věku a stupeň jejich pochopení konceptu smrti. Z jejího i našeho šetření vyplývá, že předškolní děti spíše nemají vyzrálé pojetí smrti, dozrávají u nich jen některé komponenty. Je to způsobeno tím, že takto malé děti ještě pořádně nechápu pojem času. Do smrti se navíc dětem často promítá také magické myšlení – jsou ovlivněny pohádkami, hrami atd.

Zaměříme-li se na barvy, v kresbě smrti se u předškolních dětí nejčastěji objevovala barva černá, a to bez ohledu na pohlaví a věk dítěte. Druhou nejčastější byla možná překvapivě světle modrá, zde je patrná korelace s velmi často se vyskytujícím symbolem nebe. Velmi často děti používaly také barvu hnědou, tmavě modrou a červenou. Nejméně barev používaly předškolní děti ve věku 3 – 4 roky, s rostoucím věkem se zvyšoval i počet barev použitých ke kresbě na téma smrt.

Získala jsem rámcový přehled o tom, jak by mohly děti předškolního věku chápat život a smrt. Po zpracování tohoto tématu, jsem přesvědčena, že by se na téma smrti mělo s dětmi více hovořit a zodpovídat jim jejich zvědavé otázky, i když to může být někdy velmi nepříjemné a těžké.

V moha počítačových hrách se objevuje násilí a smrt, děti zabíjejí nebo opakovaně umírají. V televizích denně běží desítky vražd. I náš běžný slovník čítá mnoho slov spojených se smrtí, aniž bychom si je uvědomovali, u mobilu to může být „*chcípala mi baterka*“ nebo u auta se často používá „*zdechl mi motor*“.

Je důležité jak rodiče a také pedagogové s dětmi komunikují, jakým způsobem a jak vhodně jim jsou schopni tato témata, tedy život a smrt, přiblížit. Zároveň je z výzkumu zřejmý dopad škodlivého přístupu tabuizace tématu smrti. Z některých rozhovorů bylo vidět, že děti s pojmy souvisejícími se smrtí nemají velké zkušenosti. Označení rakve jako krabice a hrobu jako díry, je zavádějící. To, jak dítěti vysvětlíme, co život a smrt znamená, může poznamenat jeho další vnímání těchto dvou pojmů i do budoucna, do dalšího života.

Závěr

Cílem bakalářské práce bylo blíže specifikovat problematiku vnímání života a smrti u dětí předškolního věku. Bakalářská práce obsahuje teoretickou a praktickou část. Teoretické část bakalářské práce je založena na poznatcích získaných z odborné literatury a zabývá se chápáním života a smrti, vývojem dítěte v období mezi třetím a šestým rokem života a dětskou kresbou.

Cílem praktické části bylo zhodnotit a porovnat kresby života a smrti dětí v předškolním věku a vypracovat kresebné kazuistiky. Na základě zvolených cílů se podařilo zmapovat, za pomoci dětské kresby, rozhovoru a pozorování, chápání života a smrti dětí předškolního věku. Jednalo se o kresby života a smrti dětí různého pohlaví a věkových kategorií do 6 let.

Během psaní bakalářské práce jsem se dozvěděla, nejen o dětech předškolního věku, dětské kresbě, ale i o chápání pojmů života a smrti, spoustu nových informací, které mi během pedagogické praxe budou přínosem.

Seznam použité literatury

1. BEDNÁŘOVÁ, Jiřina a Vlasta ŠMARDOVÁ. *Rozvoj grafomotoriky: jak rozvíjet kreslení a psaní*. 1. vydání. Brno: Computer Press, 2006. 80 s. ISBN 80-251-0977-1.
2. COLOROSOVÁ, Barbora. *Krizové situace v rodině: jak pomoci dětem překonat smrt blízkého člověka, nemoc, rozvod a traumata adopce*. 1. vydání. Praha: Ikar, 2008. 239 s. ISBN 978-80-249-1027-7.
3. DAVIDO, Roseline. *Kresba jako nástroj poznání dítěte*. 1. vydání. Praha: Portál, 2001. 205 s. ISBN 80-7178-449-4.
4. FRANKL, Viktor Emil. *Člověk hledá smysl: úvod do logoterapie*. 1. vydání. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 1994. 88 s. Psychoterapie. ISBN 80-901-6014-X.
5. GOLDMAN, Linda. *Jak s dětmi mluvit o smrti*. 1. vydání. Praha: Portál, 2015. 87 s. ISBN 978-80-262-0819-8.
6. HOSKOVCOVÁ, Simona. *Psychická odolnost předškolního dítěte*. Praha: Grada Publishing, a.s, 2006. 160 s. ISBN 80-247-1424-8.
7. KUCHARSKÁ, Anna a Ludmila MÁJOVÁ, ed. *Dětská kresba v psychologickém výzkumu*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2005. 96 s. ISBN 80-7290-217-2.
8. KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Psychologie pocitů štěstí: současný stav poznání*. 1. vydání. Praha: Grada, 2013. 131 s. ISBN 978-80-247-4436-0.
9. LANGMEIER, Josef a Dana KREJČÍŘOVÁ. *Vývojová psychologie*. 2. vydání, aktualizované. Praha: Grada, 2006. 368 s. ISBN 978-80-247-1284-0.
10. *Na křižovatce kultur, aneb, Romové, Vietnamci a Číňané mezi námi*. Praha: NIDM - Národní institut dětí a mládeže, 2010. 21 s. ISBN 978-80-86784-91-5.
11. PLEVOVÁ, Irena. *Psychologické metody pro výchovné poradce*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2017. 66 s. ISBN 978-80-244-5229-6.
12. ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem*. Praha: Portál, 2004. 390 s. ISBN 80-7178-829-5.

13. SVOBODA, Mojmír. *Psychologická diagnostika dospělých*. 4. vydání. Praha: Portál, 2010. 342 s. ISBN 978-80-7367-706-0.
14. ŠICKOVÁ-FABRICI, Jaroslava. *Základy arteterapie*. Praha: Portál, 2002. 167 s. ISBN 80-7178-616-0.
15. THOROVÁ, Kateřina. *Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt*. Praha: Portál, 2015. 424 s. ISBN 978-80-262-0714-6.
16. UŽDIL, Jaromír. *Čáry, klikyháky, paňáci a auta: výtvarný projev a psychický život dítěte*. 5. vydání. Praha: Portál, 2002. 128 s. ISBN 80-7178-599-7.
17. VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývoj dětské kresby a její diagnostické využití*. Praha: Raabe, 2017. 220 s. Dobrá škola. ISBN 978-80-7496-333-9.
18. VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie I.: dětství a dospívání*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 2005. 467 s. ISBN 80-246-0956-8.
19. VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. 2. vydání, dopl. a přeprac. Praha: Karolinum, 2012. 536 s. ISBN 978-80-246-2153-1.
20. ŽALOUĐÍKOVÁ, Iva. *Dětské pojetí smrti*. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2015. 143 s. ISBN 978-80-210-8104-8.

Seznam elektronických zdrojů

1. BONOTI, Fotini, LEONDARI Angeliki a Adelais MASTORA. (2013). Exploring children's understanding of death: Through drawings and the death doncept questionnaire. *Death Studies*, 37,1, 47-60.
2. REZNICK, Charlotte. *The Healing Power of Children's Art*. [online]. Psychology Today 2009. [cit. 29. 10. 2019]. Dostupné z: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/the-power-imagination/200911/the-healing-power-childrens-art>.

Seznam tabulek

Tabulka 1: Výzkumný soubor (N=12)	24
Tabulka 2: Jaké symboly budou v kresbě života?	49
Tabulka 3: Frekvence kreseb v systému nadřazených kategorií podle věku a pohlaví.....	50
Tabulka 4: Jaké barvy se objeví v kresbě života?	51
Tabulka 5: Co je podle tebe život?	52
Tabulka 6: Frekvence kreseb v kategoriích podle věku a pohlaví	54
Tabulka 7: Frekvence kreseb v kategoriích podle věku (3–4 roky) a pohlaví	55
Tabulka 8: Frekvence kreseb v kategoriích podle věku (4–5 let) a pohlaví.....	56
Tabulka 9: Frekvence kreseb v kategoriích podle věku (5–6 let) a pohlaví.....	57
Tabulka 10: Frekvence kreseb v systému nadřazených kategorií podle věku a pohlaví.....	58
Tabulka 11: Jaké symboly budou v kresbě smrti?.....	59
Tabulka 12: Frekvence kreseb v kategorii podle předchozích zkušeností se smrtí.....	60
Tabulka 13: Jaké barvy se objeví v kresbě smrti?	62
Tabulka 14: „Co je podle tebe smrt? Co znamená, když někdo umře?“	64

Seznam příloh

Obrázek 1 Kresba života
Obrázek 2 Kresba smrti
Obrázek 3 Kresba života
Obrázek 4 Kresba smrti
Obrázek 5 Kresba života
Obrázek 6 Kresba smrti
Obrázek 7 Kresba života
Obrázek 8 Kresba smrti
Obrázek 9 Kresba života
Obrázek 10 Kresba smrti
Obrázek 11 Kresba života
Obrázek 12 Kresba smrti
Obrázek 13 Kresba života
Obrázek 14 Kresba smrti
Obrázek 15 Kresba života
Obrázek 16 Kresba smrti
Obrázek 17 Kresba života
Obrázek 18 Kresba smrti
Obrázek 19 Kresba života
Obrázek 20 Kresba smrti
Obrázek 21 Kresba života
Obrázek 22 Kresba smrti
Obrázek 23 Kresba života
Obrázek 24 Kresba smrti

Přílohy

Obrázek 1 Kresba života

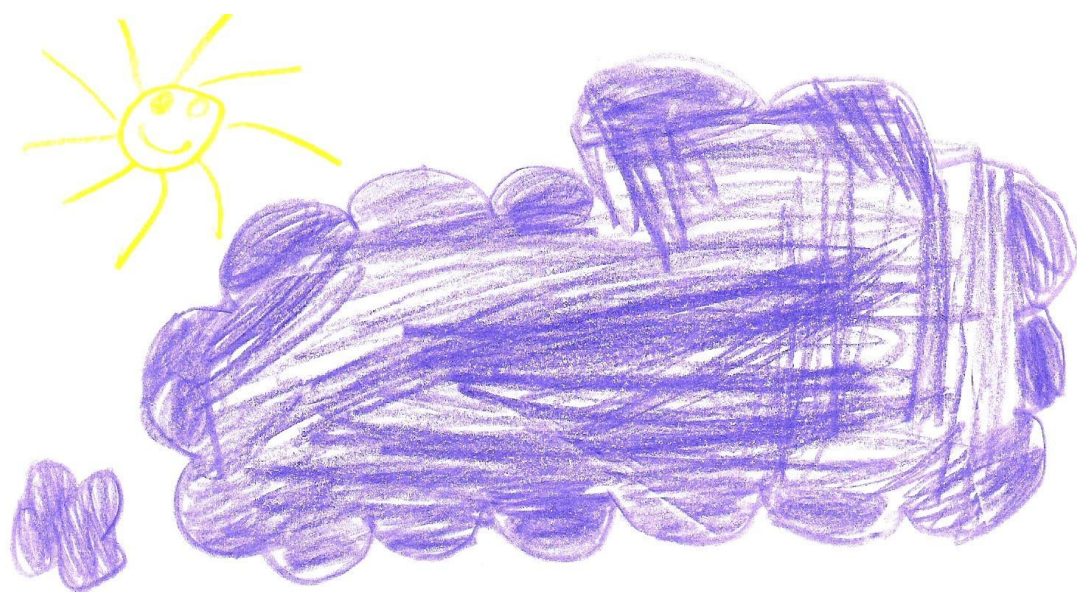
Obrázek 2 Kresba smrti

Obrázek 3 Kresba života

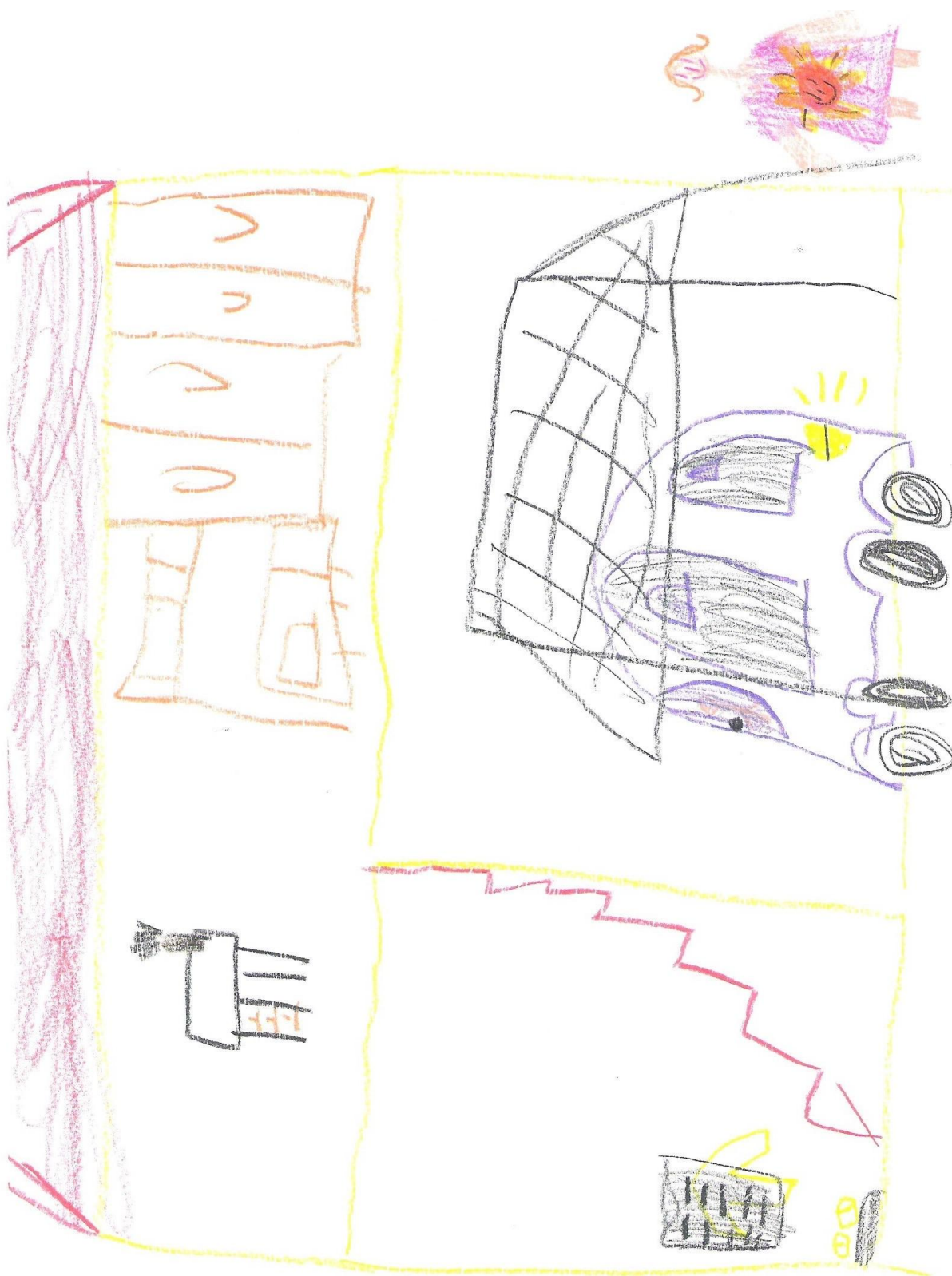
Obrázek 4 Kresba smrti

Obrázek 5 Kresba života

Obrázek 6 Kresba smrti

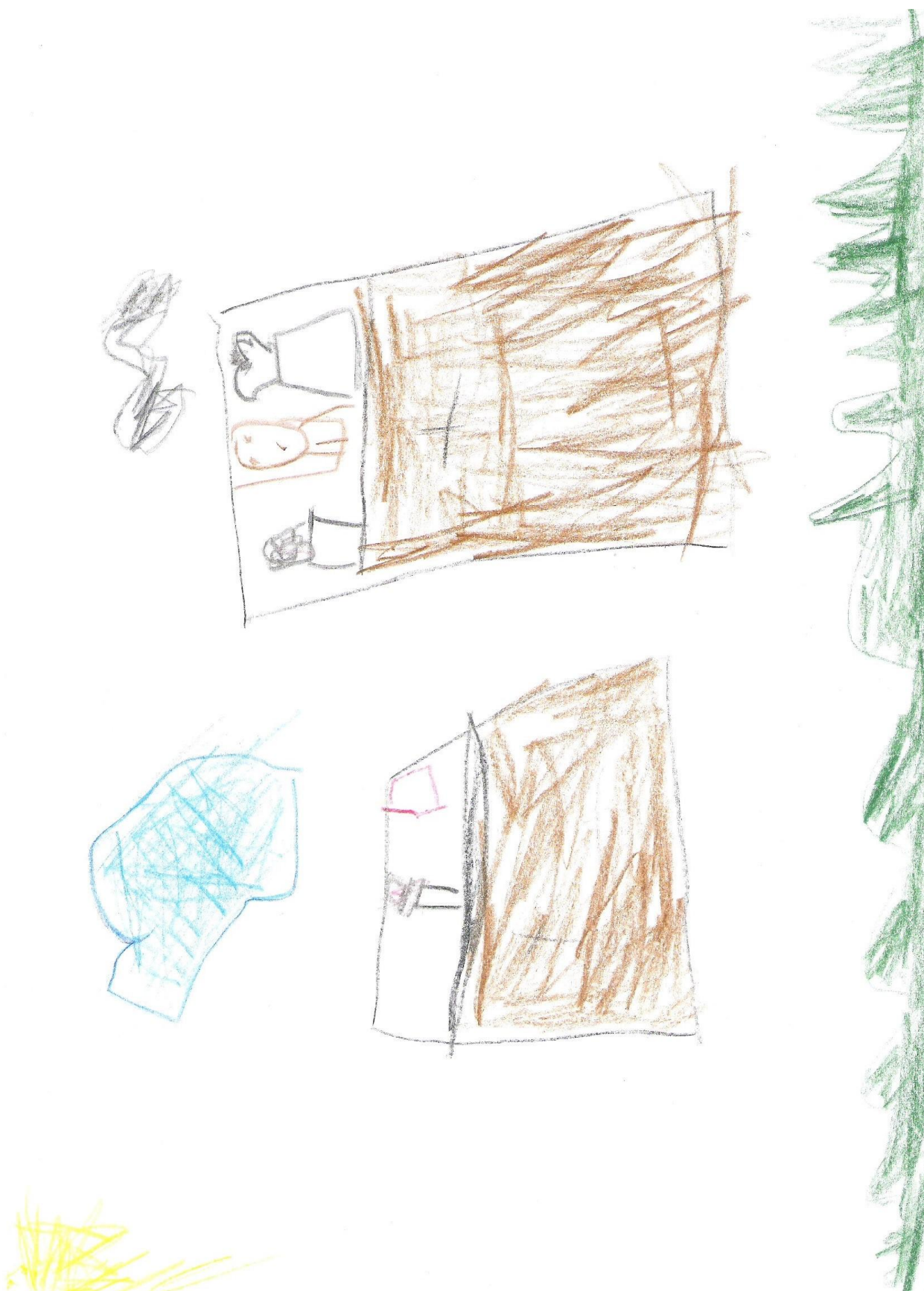
Obrázek 7 Kresba života

Obrázek 8 Kresba smrti

Obrázek 9 Kresba života

Obrázek 10 Kresba smrti

Obrázek 11 Kresba života

Obrázek 12 Kresba smrti

Obrázek13 Kresba života

Obrázek 14 Kresba smrti

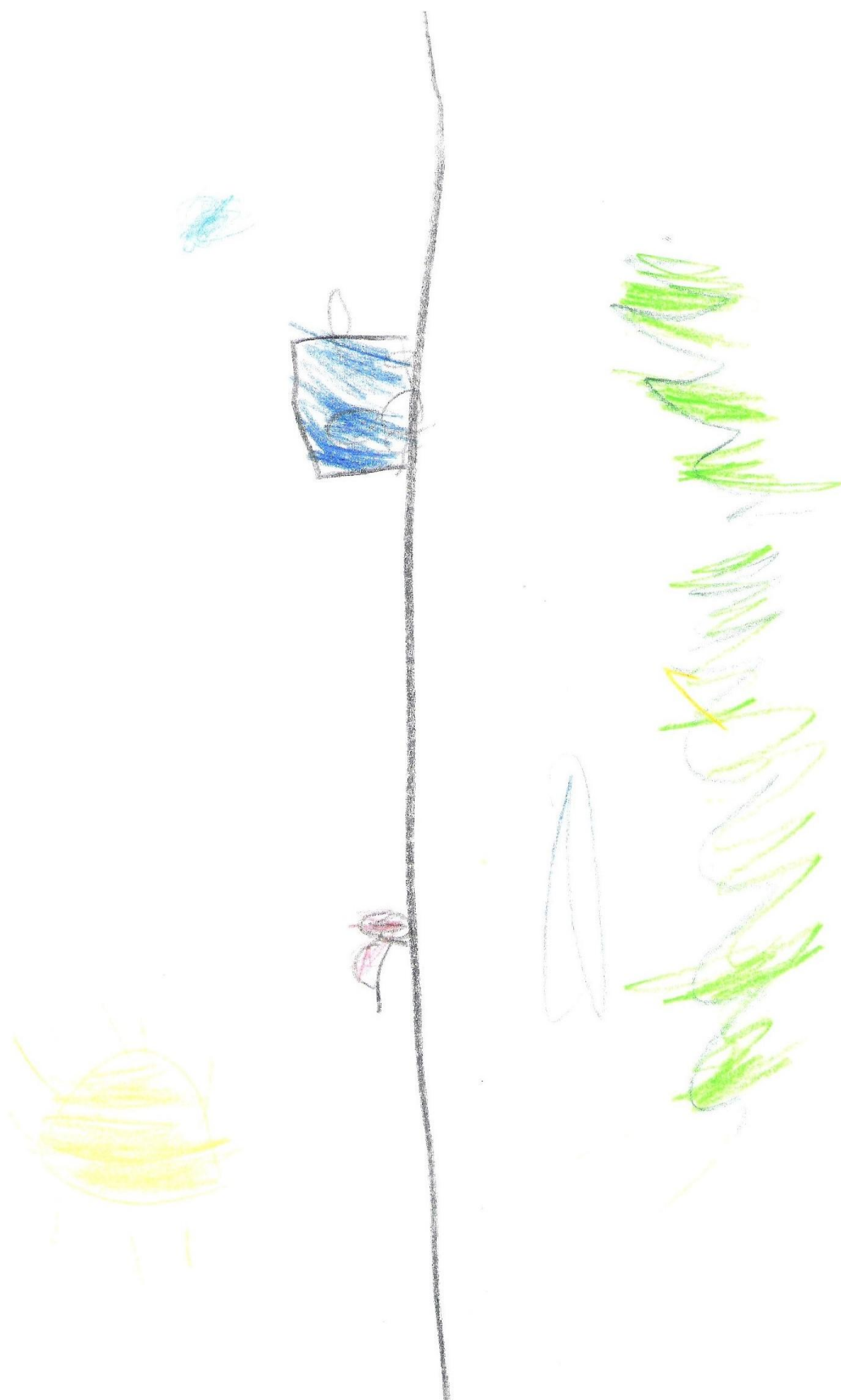
Obrázek 15 Kresba života

Obrázek 16 Kresba smrti

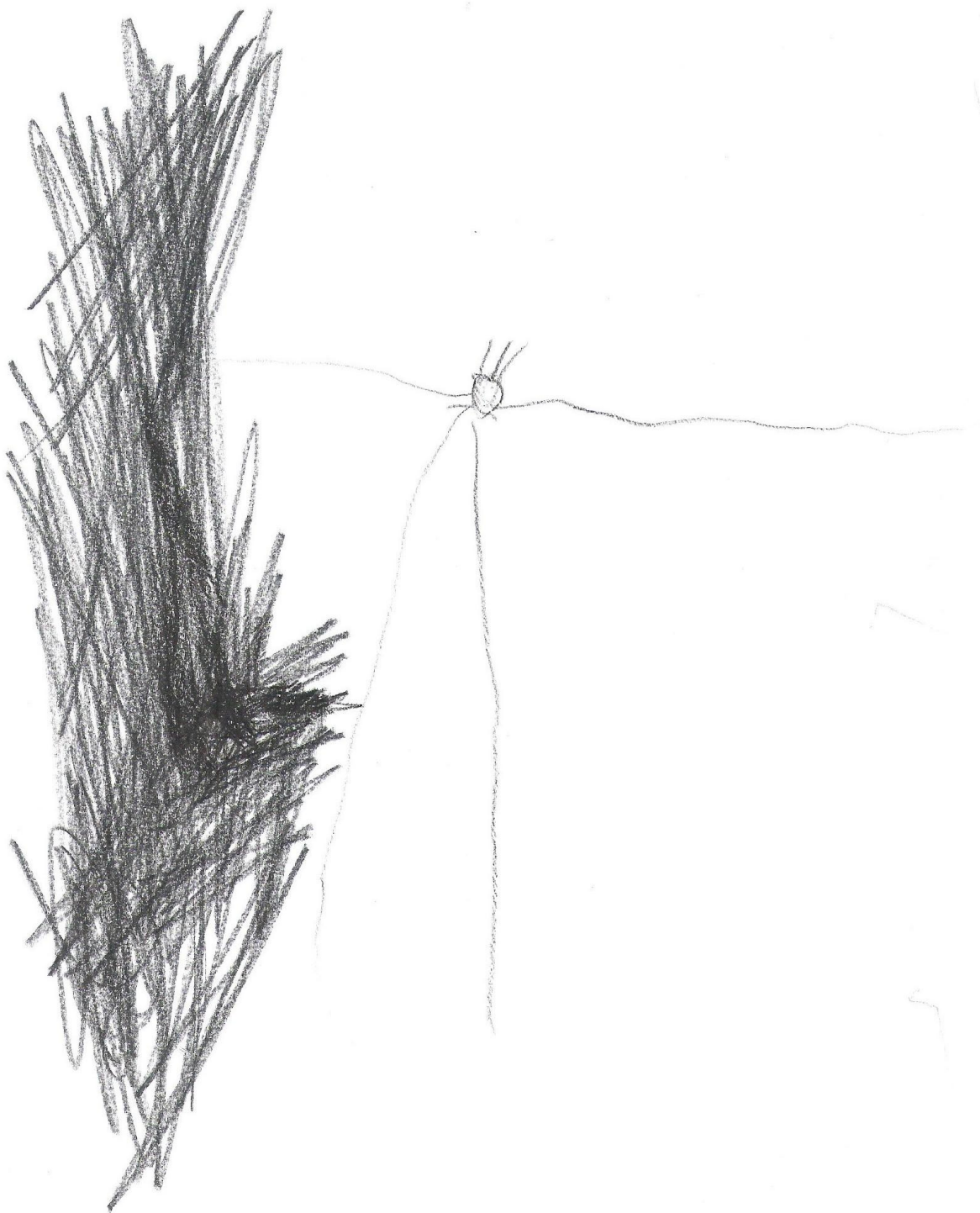
Obrázek 17 Kresba života

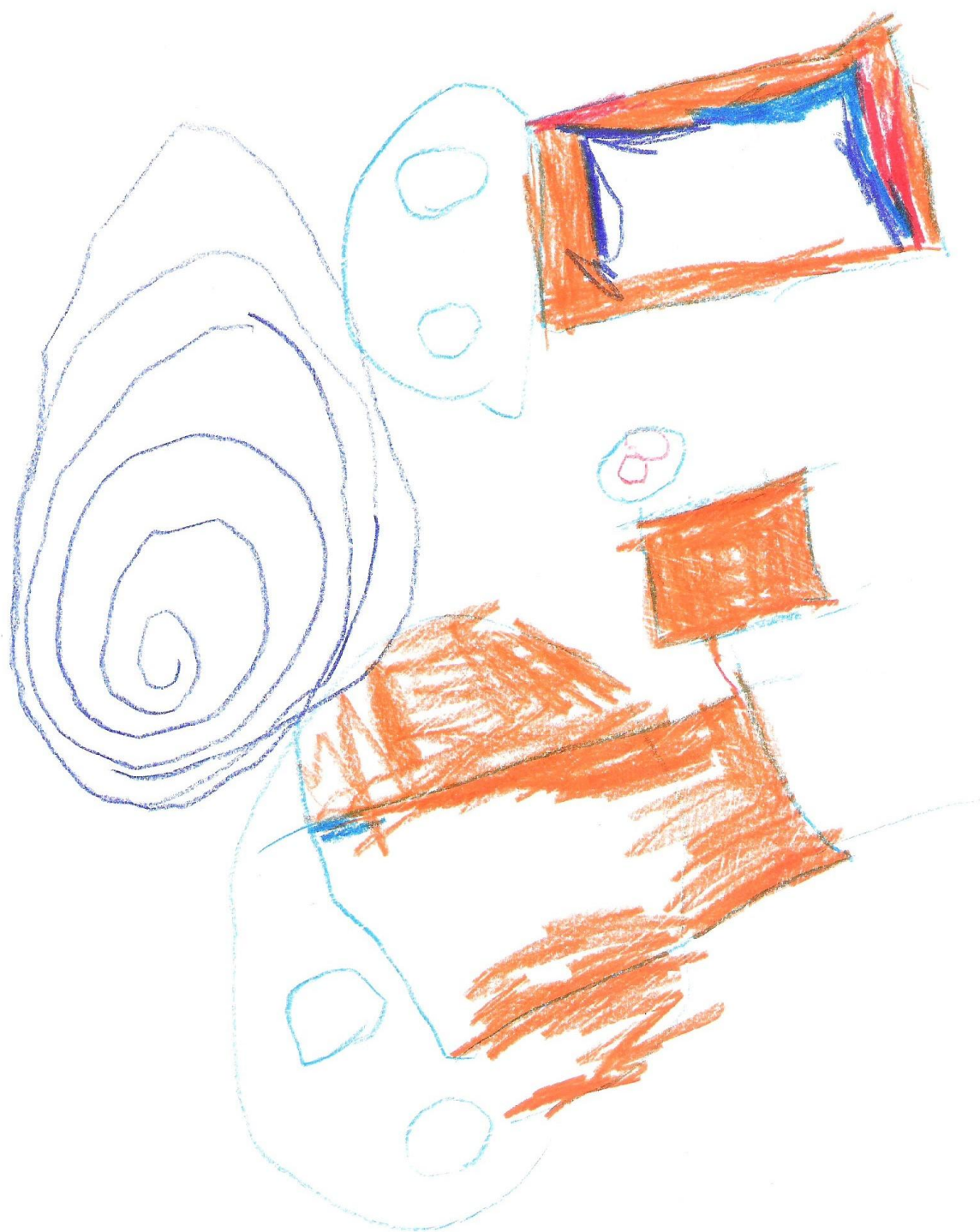
Obrázek 18 Kresba smrti

Obrázek 19 Kresba života

Obrázek 20 Kresba smrti

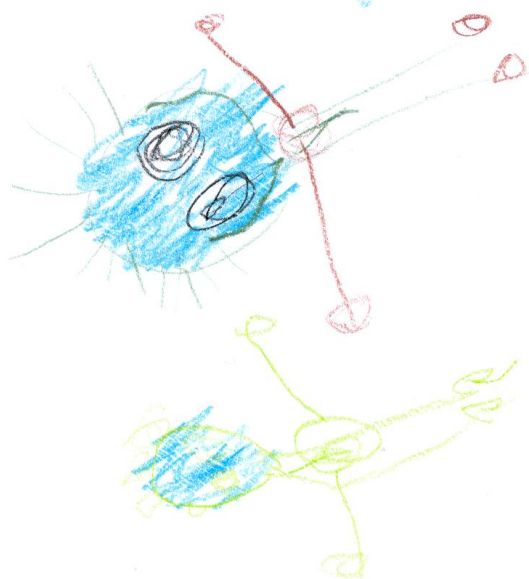
Obrázek 21 Kresba života

Obrázek 22 Kresba smrti

Obrázek 23 Kresba života

Obrázek 24 Kresba smrti

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Aneta Doležalová
Katedra:	Katedra psychologie a patopsychologie
Vedoucí práce:	doc. PhDr. Irena Plevová, Ph.D.
Rok obhajoby:	2020

Název práce:	Symboly života a smrti v dětské kresbě
Název v angličtině:	Symbols of life and death in children's drawing
Anotace práce:	Bakalářská práce řeší problematiku chápání života a smrti. Charakterizuje děti předškolního věku (tělesný, kognitivní, sociální a emoční vývoj). Je zde popsána dětská kresba a její vývoj. Praktická část obsahuje kresby života a smrti dětí předškolního věku. Jsou zde zpracovány jejich kazuistiky, zhodnocení a porovnání kreseb.
Klíčová slova:	Život, smrt, dětská kresba, výtvarný projev, předškolní věk
Anotace v angličtině:	This bachelor thesis deals with the issues of understanding of life and death. It characterizes the preschool aged children (their physical, cognitive, social and emotional development). It also describes the children's drawing and its development. The practical part includes the pictures with the theme of life and death drawn by the preschool aged children. In the last part of this bachelor thesis there is the casuistry, evaluation and comparison of these pictures.
Klíčová slova v angličtině:	Life, death, children's drawing, artistic discourse, pre-school age
Přílohy vázané v práci:	Kresby života a smrti předškolních dětí
Rozsah práce:	73
Jazyk práce:	Český